Illyés Boglárka

Két kultúra között – De Gerando Antonina levelei Alfred Dumesnilhez[1]

De Gerando Antonina (1845–1914) csaknem egész életét a nevelés ügyének szentelte. Több mint három évtizeden át, 1880-tól 1912-ig igazgatta az úgyszólván általa létrehozott kolozsvári felsőbb leányiskolát, amely elválaszthatatlanul összeforrt nevével. Gyakorlati pedagógiai tevékenysége mellett jelentős elméleti, szakírói munkásságot fejtett ki. *Neveléstan*a (1881), a saját leánynevelői tapasztalatait összegző *A női élet* (1892) és más pedagógiai tárgyú könyvei mellett tankönyveket írt egyebek között a számtan, a francia és latin nyelv, a háztartástan és az ének-zene tanításához,[2] nagyszámú cikket, tanulmányt publikált kolozsvári iskolája Értesítőiben és a korabeli lapokban,[3] előadásokat tartott például a Mária Dorothea Egyesület erdélyrészi körében.[4] Mindezen felül azonban íróként és műfordítóként, irodalmi, történelmi, társadalmi témájú cikkek szerzőjeként is letette névjegyét. Írói munkái közül kiemelhetjük a francia polgári liberális eszmék jegyében fogant *A munka történetének rövid vázlat*át (1880), valamint nagynénje életrajzát, az 1892-ben írt *Gróf Teleki Blanka élete* (1892) című könyvecskéjét. Fordítói tevékenysége már mennyiségileg is figyelemre méltó: mintegy tucatnyi címre rúg. Ezek között szerepel Jókai *A kőszívű ember fiai* című regényének 1880-ban, Párizsban megjelent francia fordítása.[5] Ám főként franciából dolgozott át magyarra ifjúsági olvasmányokat,[6] illetve francia író-történész barátainak (Jules Michelet, Eugène Noël, Alfred Dumesnil) néhány művét ültette át magyarra. Legnagyobb szabású fordítói vállalkozása Michelet *A francia forradalom története* című történeti munkája volt, amelynek tizenkét kötete 1884 és 1891 között jelent meg Kolozsváron. Irodalmi, szerkesztői munkásságának egy része az általa alapított Teleki Blanka Kör kiadványsorozataihoz köthető.[7]

Jóllehet halála után tanulmány értékű nekrológ jelent meg róla a *Magyar Paedagogiá*ban,[8] hatalmas életműve évtizedekre feledésbe merült az 1941-es kolozsvári ünnepségsorozat és az ennek nyomán publikált, De Gerando Antonina nevelési elveit

---

[1] A közlemény elkészítését a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj támogatta.

[2] Tankönyvírói munkásságáról: Gaál, 2016/5, 561–564.

[3] Cikkei jelentek meg a *Nemzeti Nőnevelés*ben, a *Magyar Paedagogiá*ban, a *Magyar Ifjúság*ban, a *Vasárnapi Ujság*ban, a kolozsvári *Ellenzék*ben, a párizsi *Revue pédagogique*-ban.

[4] 1891-ben „Az anya szerepe a társadalomban", 1893-ban „Milyen hatással van és volt a zenetanítás a dijoni javítóintézet fegyenceire?" címmel. Bereczki, 1984, 164.

[5] Jókai, 1880.

[6] Gautier, 1873; Sand, 1887.

[7] Gaal, 2016/5, 560–561, 565.

[8] Sebestyénné Stetina, 1915.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 567 2021.01.19. 15:46:23

elemző cikk ellenére.[9] Pedagógiatörténeti jelentőségét az 1980-as, 1990-es években ismerték fel a neveléstörténészek.[10] Az utóbbi években több alapos tanulmány, cikk és szöveggyűjtemény mutatta be a leánynevelés erdélyi úttörőjének pedagógiai munkásságát vagy annak részterületeit.[11] Részletes életrajz, az egész életművet feldolgozó monográfia azonban még nem készült, és csak további levéltári források bevonásával válhat lehetővé.

Elsősorban tehát a neveléstörténészek számára jelenthetnek jól hasznosítható forrásanyagot, de a 19. századi művelődéstörténet számára sem érdektelenek De Gerando Antonina Alfred Dumesnil író-művészettörténészhez írt levelei, melyekről Klebelsberg Kuno-ösztöndíjjal támogatott párizsi kutatásom során készítettem regesztákat.[12] Jelen közleményben e kronologikus jegyzéknek bővebb tartalmi kivonatokkal, magyarázó jegyzetekkel és kereshető indexszel ellátott változatát közlöm. Az 1862 és 1893 között, többségében Magyarországon keletkezett levelek Alfred Dumesnilnek a *Bibliothèque Historique de la Ville de Paris* nevű szakkönyvtárban őrzött személyi fondjában *(Papiers Dumesnil)* találhatók. Az irathagyaték egykori tulajdonosa Alfred Dumesnil (1821–1894), 1848–1852 között – Edgar Quinet-t helyettesítve – a Collège de France tanára, Alphonse de Lamartine[13] titkára, Jules Michelet (1798–1874) történész veje,[14] író, művészettörténész és botanikus. A 118 kötetből álló fond egyebek között Dumesnil egyetemi jegyzeteit, útinaplóját, az itáliai reneszánszról tartott előadásainak óravázlatait, művészettörténeti, vallástörténeti és filozófiai munkáinak kéziratait, Lamartine, illetve saját családi iratait tartalmazza. Legértékesebb részét hatalmas levelezésanyaga jelenti. Az „Antonine de Gérando" név alatt őrzött irategyüttes a De Gerando család leveleit tartalmazó két kötet egyik alegységét képezi, és közös jelzet alatt szerepel De Gerando Attila levelezésével.[15] Az összesen 108 fólió terjedelmű iratanyag 51 darab francia nyelvű dokumentumot foglal magában: két kivétellel[16] Alfred Dumesnilhez írt leveleket, illetve levéltöredéket és néhány, Dumesnil kezétől származó fogalmazványt.[17]

E kéziratos dokumentumok segítenek megérteni De Gerando Antonina pedagógiai elgondolásainak forrásait, a gondolkodását és személyiségét meghatározó pedagógiai, tudományos, politikai, irodalmi és személyes hatásokat. Néhány levél arról tanúskodik,

---

[9] Schneller, 1942.

[10] Bereczki, 1984; Kéri, 1996; Zalotay, 1998.

[11] Kéri, 2008; Márton, 2013; Gaal, 2016/5; Gaal, 2016/10–11; De Gerando, 2018; Őri, 2018; Kéri, 2019.

[12] Sajnos a De Gerando Antoninának küldött levelek nem maradtak fenn, miután a De Gerando testvérek levelezését tartalmazó családi fond (HU-MNL-OL-P 974 De Gerando család) 1956-ban megsemmisült (MNL Levéltári Nyilvántartó Rendszer).

[13] Alphonse de Lamartine (1790–1869) francia költő, regény- és színműíró, politikus; a francia romantika egyik legnagyobb alakja.

[14] Dumesnil első felesége, Étienne, Jeanne és Camille nevű gyermekének anyja Adèle Michelet (1824–1855) volt.

[15] De Gerando Attila levelei között De Gerando Ágostné Teleki Emma által írtakat is azonosítottam.

[16] A 2. számú levél címzettje Dumesnil Jeanne nevű lánya, a 13. számúé felesége, Louise.

[17] Az alsorozat része továbbá a *Le National* c. újság 1849. május 22-i száma Auguste de Gérando cikkével (fol. 259–260.).

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 568 2021.01.19. 15:46:23

hogy a modern nevelés korai magyar híveként a kolozsvári igazgatónő kereste és tartotta a kapcsolatot nyugat-európai reformpedagógusokkal. A források továbbá feltárják Dumesnil erős jelenlétét a De Gerando család és különösen Antonina életében és munkásságában, vallanak altruizmusáról, emberi küzdelmeiről, információkkal szolgálnak a Teleki Blanka Körről, a hazai franciaoktatás akkori helyzetéről, családtagjairól és a náluk vendégeskedő francia személyekről, a korabeli járványokról,[18] és egyes életrajzi bizonytalanságok tisztázását is lehetővé teszik. Végül, de nem utolsósorban e levelek a francia kultúrában felnőtt, azzal szoros kapcsolatot ápoló De Gerando Antonina kultúraközvetítő tevékenységére is jobban ráirányítják a figyelmet: fáradhatatlan igyekezetére, hogy itthon megismertesse a francia vagy francia fordításban olvasott műveket, Franciaországban pedig népszerűsítse a magyar irodalmat.

Mindez felveti De Gerando Antonina kulturális identitásának kérdését is, ami szorosan összefügg származásával és neveltetésével. Ismert, hogy Antonina félig francia volt. Auguste de Gérando (1819–1849) francia történész, esszéíró (magyar nevén De Gerando Ágost)[19] és Teleki Emma grófnő (1809–1893) első gyermekeként született Párizsban, 1845. február 13-án.[20] Apai részről előkelő lyoni családból származott, anyja révén a gróf széki Teleki család Erdélyben birtokos, református ágából. Jóllehet első éveiben Magyarországon élt szüleivel és Pesten született öccsével, Attilával, gyermek- és fiatalkorát Párizsban töltötte, miután a szabadságharc után megözvegyült édesanyja bujkálni kényszerült, és 1850-ben Franciaországba menekült kisgyermekeivel. Antonina nekrológírója kiemeli, hogy a grófnő Párizsban is magyar nyelvű és hazafias szellemű nevelést tudott adni gyermekeinek, amelyről maga gondoskodott házitanítójuk, Irányi Dániel (1822–1892) segítségével. Hogy megismertesse és megszerettesse velük az elhagyott hazát, megírta számukra az *Antonina és Attila könyve* sorozatot, amelynek négy kötete 1851 és 1866 között jelent meg Párizsban. A gyermekek magyar társaságnak sem voltak híján, mivel Vaugirard utcai otthonukban gyakran gyűltek össze az emigráns magyarok.[21] Életének utolsó hónapjaiban náluk lakott Teleki Blanka, De Gerandóné nővére,[22] 1860-ban pedig Brunswick Teréz is meglátogatta őket.[23] E jeles pedagógus felmenők döntő hatással voltak Antonina érdeklődésére és későbbi pályájára. Ő maga így írt erről *A női élet* (1892) című könyvének előszavában:

---

[18] Lásd a 10., 20., 26., 42. és az 51. sz. levelet.

[19] Több Magyarországról szóló munka szerzője, pl. *Essai historique sur l'origine des Hongrois* (Paris, 1844); *La Transylvanie et ses habitants* (Paris, 1845); *De l'esprit public en Hongrie depuis la révolution française* (Paris, 1848), illetve ugyanez magyarul: *Politikai közszellem Magyarhonban, a franczia forradalom óta* (Pest, 1848).

[20] Az édesanya, Teleki Emma füzetében szereplő adat alapján egyes kutatók 1844-re teszik születési évét, erről lásd Bereczki, 1984, 161–162.

[21] Sebestyénné Stetina, 1915, 468–469.

[22] Teleki Blanka (1806–1862) Teleki Emma és Miksa nővére, Brunszvik Teréz unokahúga, a hazai nőnevelés egyik úttörője, pedagógiai szakíró. 1846-ban megalapította az első magyar tanítási nyelvű leánynevelő intézetet, lásd Hornyák, 2012, 29–32.

[23] Gaal, 2016, 545.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 569 2021.01.19. 15:46:24

Mi a tanítási szenvedélyt, az atavismus törvényénél fogva, nagynénéről hugára örököljük a mi családunkban. Első volt Brunswick Teréz, ki Magyarországon a legelső kisdedóvókat alapította [...]. (Ezért kötött volt ismeretséget Párisban a nagy De Gerando-val,[24] korának egyik legkitűnőbb bölcsészével és paedagogusával.)

Húga, Teleki Blanka, ki a tanítási szenvedélyen kívül oly ritka művészi hajlamokkal volt megáldva, hogy belőle hazánk egyik legnagyobb festője lehetett volna, felsőbb leányintézetet állított a művelt osztály leányai számára, hol ezek nemzeti és egészen az európai műveltség színvonalának megfelelő oktatást nyerhettek. [...] Én képviselném a harmadik nemzedéket [...]"[25]

Erős szakmai elhivatottsága, patriotizmusa mellett ugyanakkor érdemes felhívni a figyelmet arra, mennyire meghatározó volt Antonina életében a francia kultúra, iskolarendszer és környezet, amelyben huszonhét éves koráig élt és nevelkedett. Képzésének szerves része volt a testgyakorlás, és Léon Cogniet festőművésztől rajzolni is tanult. A gimnáziumi tárgyakat, köztük a legnagyobb sikerrel a latint, együtt tanulta a patinás Szent Lajos-gimnáziumba járó öccsével, majd felsőfokú tanulmányait a Sorbonne-on végezte. 1861-ben a párizsi városházán letette az I. fokú, 1863-ban a II. fokú tanítói vizsgát, 1864-ben pedig megszerezte a tanárnői képesítést. Édesapja barátai, köztük Jules Michelet[26] történész, Alfred Dumesnil és Eugène Noël[27] író kezdettől támogatták a családot és sűrűn érintkeztek velük. Baráti körükbe tartozott még Edgar Quinet, bár ez olykor vitatott,[28] mivel ő a második császárság idején külföldön élt száműzetésben.[29] A Quinet-vel ápolt közeli kapcsolatukról tanúskodik azonban, hogy a „Szentháromság" – ahogyan Quinet nevezte Emmát és gyermekeit leveleiben – 1869 őszén meglátogatta őt svájci száműzetésében, Veytaux-ban,[30] és haláláig levelezésben állt vele. Quinet 1870. szeptember 26-i, Hosszúfalvára címzett levelében Teleki Emma engedélyét kérte, hogy Párizs porosz ostroma idején Vaugirard utcai lakásában húzhassa meg magát.[31]

Igazán csak az itt ismertetett forrásokat olvasva válik világossá, milyen fontos szerepet játszottak Antonina személyiségének és nézeteinek formálódásában e demokratikus és köztársasági elkötezettségű, szabadgondolkodó, illetve antiklerikális értelmiségiek,

---

[24] Joseph-Marie de Gérando báró (1772–1842) francia nyelvész, pedagógus, filantróp; Antonina apja, Auguste de Gérando nagybátyja és nevelőapja.

[25] De Gerando, 1892, 5–7.

[26] Jules Michelet (1798–1874) történész, 1838–1851 között a Collège de France történelem- és erkölcstantanára. A hallgatók körében rendkívül népszerű kurzusai egyfajta liberális igehirdetéssé váltak, lásd Exposition, 1986–1987, 58.

[27] Eugène Noël (1816–1899) író, újságíró, könyvtáros.

[28] Gaal, 2016, 544–545.

[29] Edgar Quinet (1803–1875) történész, filozófus, író, egyetemi tanár, köztársaságpárti és antiklerikális politikus. III. Napóleon 1851. december 2-i államcsínyét követően 1858-ig Belgiumban, 1858–1870 között Scájcban élt önkéntes száműzetésben. Hazatérése után visszakapta katedráját a Collège de France-ban, ahol 1846-ig dél-európai irodalmat tanított, lásd Exposition, 1986–1987, 59.

[30] Lásd De Gerando Attila levelei Afred Dumesnilhez, 1869. szeptember 23. és 26., BHVP, 8-Ms 1579, fol. 21–24.

[31] Idézi: Exposition, 1986–1987, 59.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 570 2021.01.19. 15:46:24

és elsősorban Dumesnil. Antoninával – és testvérével – folytatott bensőséges levelezéséből arra következtethetünk, hogy mint Auguste de Gérando legjobb barátja, amolyan pótapaként működhetett közre neveltetésükben, tehát nem Michelet szerepe volt ebben a meghatározó, mint azt korábban feltételezték.[32] Szépen gondozott parkjával az ő vascœuili kastélya jelentette később Antonina számára azt az elvesztett paradicsomot, ahová magyarországi életében visszavágyott, családjára és nála vendégeskedő barátaira (a Reclus fivérek, Eugène Noël) szeretettel gondolt.[33] 1862. augusztusi és 1867. szeptemberi levele,[34] valamint a szakirodalomból ismert adatok[35] szerint többször nyaraltak együtt Dumesnillel és gyermekeivel a normandiai Forges-les-Eaux-ban. A francia tudós két lányával Antonina hazaköltözése után is barátságot ápolt, sőt Camille 1886-ban Pálfalván is meglátogatta.[36] Dumesnil bizalmas kapcsolatát a családdal az is jelzi, hogy Antonina hozzá fordult segítségért, amikor Attila tervezett esküvője Lucy Coignet-val (és nem rajztanáruk, Léon Cogniet lányával, mint olykor olvasható a szakirodalomban)[37] családi válságot idézett elő,[38] másfelől Attila őt kérte fel, hogy az 1870. június 30-i szertartáson helyettesítse édesapját.[39] Dumesnil, a nagy botanikus személyes hatását jelzi továbbá, hogy Antonina maga is szívesen kertészkedett Kendilónán és Pálfalván.

Dumesnil azután is pártfogolta Antoninát, hogy a fiatal tanárnő 1872 nyarán Magyarországra költözött, és Budapesten telepedett le (a hazatelepülés körülményeiről az 1872. augusztus 24-ére keltezhető, nyilvánvalóan Kendilónán írt levél tartalmaz érdekes, új információkat). Kiadói, szerkesztőségi kapcsolatai révén igyekezett segíteni neki Magyarországról írt cikkeinek, illetve irodalmi fordításainak megjelentetésében, melyekkel Antonina magyar szépirodalmi műveket kívánt Franciaországban megismertetni. Említett, 1872. augusztus 24-i levelében Antonina megköszöni, hogy – testvéréhez hasonlóan – Dumesnil beajánlotta a *Le Rappel*hez, amelyben valóban megjelent két erdélyi tudósítás az ősz folyamán „A. de Gérando" aláírással.[40] Az 1877 nyarán és őszén írt levelek Jókai *Kőszívű*jének általa készített fordításával kapcsolatban tárnak fel eddig kevéssé ismert részleteket. Antonina 1877. július 25-én fordult Dumesnilhez azzal a kéréssel, hogy írjon számára ajánlólevelet az Hachette kiadóhoz, amelynél fordítását szerette volna megjelentetni. Mint a levelekből kiderül, az Hachette nem vállalta, sőt rendkívül kritikus hangon utasította el a regény francia változatának közlését, jóllehet a szöveget Auguste Rogeard javította stilárisan.[41] Így az végül csak 1880-ban, és

[32] Pl. Gaal, 2016, 544.
[33] Az özvegy Dumesnil 1862 januárjában vonult vissza Vascœuilbe három gyermekével. Apósa, Jules Michelet, akivel Dumesnil hosszú ideig együtt lakott, ebben az időszakban már csak ritkán látogatott Vascœuilbe; Antonina egyszer sem említi őt leveleiben.
[34] 1. és 5. forrás.
[35] Hornyák, 2009, 80.
[36] 24. forrás.
[37] Pl. Exposition, 1986–1987, 63.
[38] Ehhez lásd a 6–8. forrást és jegyzeteit.
[39] Lásd De Gerando Attila levele A. Dumesnilhez, 1870. június 12., BHVP, 8-Ms 1579, fol. 30–31.
[40] Lásd a 9. levelet és jegyzeteit.
[41] 12., 13. és 14. forrás.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 571 2021.01.19. 15:46:24

mint az eredetivel való gyors összevetésből is kitűnik, húzásokkal és valószínűleg kissé átdolgozva jelenhetett meg Ollendorffnál, egy akkor még kevésbé rangos, de csakhamar sikeressé vált párizsi kiadónál. De Gerando Antonina munkája, amelyet Jókai franciaországi megismertetése érdekében önzetlenül végzett Rogeard és Dumesnil közreműködésével, még akkor is elismerésre méltó, ha hozzátesszük, hogy fordításának irodalmi értéke nem mérhető az eredeti műhöz. A francia változat keletkezésének idejét is figyelembe véve bátran kijelenthető, hogy ő volt az, aki Jókai művészetét elsőként és hitelesen ismertette Franciaországban – ahol recepciója jócskán megkésett Németországhoz és Nagy-Britanniához képest –, méghozzá a szerző egy reprezentatív művén keresztül. Louis Ulbach francia író kevésbé szerencsés kézzel választott a *Szabadság a hó alatt* szabad átdolgozásával; Jókai ihlette regénye két részletben *(Le tapis vert; Le mariage de Pouchekine),* 1880–1881-ben jelent meg Calmann Lévynél. A *Les fils de l'homme au cœur de pierre*-ről ismertetés jelent meg Madame Adame *La Nouvelle Revue* című rangos irodalmi folyóiratában, amelyben egyébként – ismét Dumesnil segítségéhez folyamodva – Antonina egy magyar novella általa készített fordítását is szerette volna megjelentetni.[42] Jóllehet ez a vállalkozása talán nyelvi-stiláris okokból nem járt sikerrel (legalábbis a *La Nouvelle Revue*-ben nem találtuk nyomát magyar szerző elbeszélésének), Dumesnil szűkebb, befolyásos baráti körében szerezhetett olvasókat a magyar irodalomnak. Még egy kiadott francia fordításáról tudunk, amelyet Félicie de Gérandóval[43] együtt készített igen fiatalon. Édesanyja művének francia változata, az *Antonine et Attila* 1859-ben jelent meg Párizsban alighanem magánkiadásban és kis példányszámban, mivel nem szerepel sem a francia, sem a magyar nemzeti könyvtár katalógusában.[44]

Túl azon, hogy támogatta Antoninát céljai elérésében, Dumesnil műveivel is nagy hatást gyakorolt rá. Antonina 1880-as saint-pair-sur-meri nyaralása során, élete új, kolozsvári korszakának küszöbén állva mélyült el Dumesnil írásaiban.[45] Ekkor értette meg igazán a szó szerinti fordításban „A művészetben keresett új hit. Rembrandttól Beethovenig" (*La foi nouvelle, cherchée dans l'art. De Rembrandt à Beethoven*, 1850) című könyvét is. E korai munkájával a szerző, aki szellemi atyjához, Michelet-hez hasonlóan teljesen szakított az egyházzal, mintegy új vallást teremt a művészet vigasztaló, gyógyító erejére alapozva.[46] Nem a hagyományos értelemben vett műelemzéseket kínál olvasóinak, hanem olyan műalkotások lélekre gyakorolt hatását boncolgatja, mint például Rembrandttól a *Lázár feltámasztása* rézkarc, *Az emmauszi vacsora*, Mozart kései remekművei vagy Beethoven III. (Eroica) szimfóniája.[47] Antoninára olyan mély benyomást tett a mű, hogy tizenkét évvel később magyarra fordította, és *Művészi benyomások*

[42] Lásd a 17. forrást és vonatkozó jegyzetét.
[43] Személyét nem tudtuk azonosítani.
[44] A könyv szerepel a De Gerando–Teleki családról rendezett kiállítás katalógusában, amelyet a Musée Jean-Jacques Rousseau rendezett, és 1986. november 9. – 1987. január 31. között volt látogatható, lásd Exposition, 1986–1987, 54.
[45] 18. forrás.
[46] Balafrei, 1995, 20.
[47] Dumesnil, 1850.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 572 2021.01.19. 15:46:24

Rembrandttól Beethovenig címmel a *Teleki Blanka Kör kiadványai* című ifjúsági könyvsorozat első köteteként jelentetette meg.[48] Mint 1892. február 21-i leveléből kiderül, a címváltoztatást azért tartotta szükségesnek, mert Magyarországon az egyén hitének, vallásos meggyőződésének kérdése ekkor „nincs napirendenden, így senki nem érzi a változtatás szükségességét". Őt magát azonban foglalkoztathatta a kérdés, mivel református családi háttere ellenére szabadgondolkodónak vallotta magát, amikor 1880 szeptemberében igazgatónővé választották Kolozsváron. A számára nyilván fontos lelkiismereti szabadság így maradéktalanul megvalósult iskolájában, hiszen a hitoktatást végző hét, különböző vallású egyházi személy elfogadta, hogy igazgatójuk nem követ vallást,[49] az intézetben pedig a hittanórákon kívül semmilyen egyéb, valláshoz kötődő tevékenység nem folyt.[50]

Szintén 1880-as normandiai nyaralása során olvasta kéziratban Dumesnil *L'Individu* című írását, amely önállóan később sem jelent meg nyomtatásban. Címe alapján a mű feltehetőleg a személyiség kiteljesítésével, az egyéniség kibontakoztatásával foglalkozhatott, amely témára a szerző később is visszatért.[51] A munka lenyűgözte Antoninát, mint olyan érett alkotás, amely még a legelkeseredettebb embernek is reményt, életkedvet ad. Sorai a csodálat mellett a szinte gyermeki hála kifejezésére indították: [...] *e sorokat olvasva ráébredtem, hogy ami vágy van bennünk a szép után, azt nagyrészt Önnek köszönhetjük, mert, mint mondja: „Kisgyermek korban a megfelelő időben mondott jó szó stb.".*[52] Dumesnil hatásának nagy szerepe lehetett abban, hogy De Gerando Antonina jóval az ismert nagy reformpedagógusok, például Nagy László (1857–1931) előtt vallotta és megfogalmazta: az iskolai tanítás elérendő célja a személyiségfejlesztés, amelynek egyik fontos eszköze a művészeti nevelés.[53] Amikor például a párizsi *Lycée Fénelon*ban[54] tett, 1885-ös látogatása kapcsán Antonina olyan, követendőnek tartott nevelési elvekről számolt be, mint a „növendékek *én*-jének kifejlesztése" vagy az irodalom és a művészet lelket gazdagító, több és jobb emberré tevő tanítási módszere,[55] bizonyosak lehetünk abban, hogy nem egyszerűen az akkor megfigyelt pedagógiai gyakorlatot írta le, hanem részben a Dumesnilhez kapcsolódó személyes és olvasmányélményeiből merített.

Dumesnil *Libre* (Szabad) című, 1895-ben posztumusz megjelent művét Antonina ugyancsak kéziratban olvasta az iskolájától távol, Pálfalván töltött 1891/1892-es tanév során, amikor segített öccsének félig lebénult édesanyjukat ápolni. Mint az ekkor megélénkült levelezésből kiderül, atyai barátja fejezetenként elküldte neki kézirata má-

[48] Ehhez lásd a 43., 44., 48. és 49. leveleket.
[49] 43. forrás.
[50] Gaal, 2016, 554.
[51] Lásd Dumesnil *Libre* című, 1995-ben megjelent könyvének „Expansion de l'individu" (A személyiség kiterjesztése) című fejezetét.
[52] 19. forrás.
[53] De Gerando Antonina nevelési eszményeiről újabban Kéri, 2019, 8–9; Nagy, 1916, 23–28.
[54] Párizs 1883-ban alapított, első leánygimnáziuma a 6. kerületben, amely az *École Normale Supérieure*-ön folytatott tanulmányokra készítette fel a növendékeket. Az iskola – 1979 óta koedukált gimnáziumként – jelenleg is működik. https://www.ac-paris.fr/serail/jcms/s2_1470076/fr/l-etablissement.
[55] De Gerando, 1885/11, 258–259.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 573 2021.01.19. 15:46:24

solatát véleményezésre, de főleg azért, hogy kifejezze feléjük barátságát, és lélekerősítő könyvével átsegítse őket a nehéz időszakon.[56] Dumesnil e leginkább személyes munkájában azt írja le, hogy az önmagába való kényszerű visszavonulás hogyan vezetett el ahhoz, hogy tudatára ébredjen az életnek, és azt szabad lélekkel élje. A könyv jellegzetes kifejezője a *fin-de-siècle* civilizációkritikus életreform- és önmegvalósító törekvéseinek: a „lélek boldogságáról" szól, amelytől a tudományos és ipari forradalom utáni, „ideál nélküli társadalom", úgymond, megfosztja magát.[57]

Nem csodálkozhatunk azon, hogy Dumesnil individualizmusa, amely társadalomjobbító szándékkal kapcsolódott össze – hiszen „a társadalom annyit ér, amennyit alkotóelemei, az emberek érnek"[58] –, visszhangra talált a hazája iránt elkötelezett újító pedagógusban. Dumesnil többek közt így indokolja könyve megírását: „Az élet legnagyobb célja, az emberhez legméltóbb foglalkozás, hogy a háttérben maradva hozzájáruljunk a társadalom felvilágosításához. Másokért születtünk […]".[59] Ezért írhatta Antonina példaképének 1890 decemberében, hogy azért küzd kitartóan iskolájáért, mert szeretne méltó lenni a Dumesnilhez hasonló, kiváló barátaihoz, **és „**még a távolban is abban a szellemben dolgozni, mint ők".[60] Érdekesek a könyvhöz fűzött észrevételei is, még ha a mű kéziratainak[61] és a nyomtatott változat szöveghelyeinek vizsgálatával nem is állapítható meg, hogy a szerzőnek szándékában állt ezeket figyelembe venni. Így például Antonina helytelenítette, hogy Dumesnil név nélkül kívánta megjelentetni művét, mondván: „jobban magunkévá tesszük a gondolatot, ha az valamiképp megszemélyesül, és kedveljük (ismerjük vagy elképzeljük) azt a személyt, akitől származik."[62] Saját pedagógiai gyakorlata arról győzte meg, hogy nem elég, ha a tanár szereti a tárgyát, kutató szellemű és jól tanít, de nyitott, szeretetteljes személyiségnek is kell lennie, hogy meg tudja szerettetni tantárgyát a tanulókkal.[63]

Antonina maga is elküldte több saját könyvét Dumesnilnek, aki őszintén érdeklődött munkái iránt. Mivel a hagyatéknak nem képezi részét Dumesnil egykori könyvtára, e küldemények azonosítása a kevés konkrétumot tartalmazó levelek alapján olykor bizonytalan. Így csak sejthető, hogy *A munka történetének rövid vázlata* volt az a műve, amelyet 1880. május 19-i levelével egyidejűleg fordításban postázott számára, s amelylyel, mint írta, nagyrészt Dumesnil eszméit igyekezett itthon terjeszteni.[64] Tizenkét évvel később, 1892 novemberében már „csak magyarul" küldte el neki két könyvét, melyeken a nyáron dolgozott, mivel indoklása szerint ekkor már nem tudott elég jól franciául. Ezek közül az egyik biztosan a *Gróf Teleki Blanka* élete, a másik talán az előző

[56] 31. forrás.
[57] Dumesnil, 1895.
[58] Uo., 8.
[59] Uo., 6.
[60] 26. forrás.
[61] BHVP, Ms 1525.
[62] 41. forrás.
[63] 43. forrás.
[64] 17. forrás. Amennyiben a mondott könyvről van szó, érdekes, hogy a könyv előszavában a szerző nem említi Dumesnilt főbb forrásai között, lásd De Gerando, 1880.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 574 2021.01.19. 15:46:24

évben írt, *A női élet* című műve lehetett, amely érdekelte Dumesnilt, noha az „kifejezetten magyar olvasóközönségnek" íródott.[65] *Francia olvasókönyvét (Lectures françaises)* azért küldte ki Franciaországba 1892 februárjában, hogy Dumesnil továbbítsa azt a levelekben általában Miss Grace-nek (olykor: Miss Grace H.) nevezett tanárnő ismerősének, akivel Antonina közvetlen kapcsolatba kívánt lépni. A levelezésből annyi tudható róla, hogy kémiatanárnő volt, és az akkori modern nevelési elvek kiváló képviselője. Antonina először 1892. január 1-jén írt levelében adott hangot annak a vágyának, hogy szeretné megismerni a ragyogó szellemű hölgyet és lánytestvérét:

> Össze kellene fogniuk mindazoknak, akik hasonlóan éreznek, határokon át is. Elszigetelten senki nem tesz már semmit. […] Miss Grace megtalálja a módját, hogy a kémiát az erkölcsi neveléshez igazítsa, mikor én nem tudom elérni, hogy az irodalmat és a történelmet, az én iskolámban, ebben a szellemben tanítsák?[66]

1892. február 9-én arról számolt be, hogy Miss Grace egyik leveléből, amelyet Dumesnil küldött el neki másolatban, részleteket idézett egy magyar nyelvű cikkében.[67] Ugyanebben a levelében ismét kifejezte, mennyire értékes számára ez a Dumesnil közvetítésével kialakított kapcsolat, mivel ő egyelőre teljesen egyedül van az oktatási kérdésekkel kapcsolatos véleményével.[68] Erőfeszítéseik, úgy tűnik, sikerrel jártak: 1892. június 12-én Antonina arról adott hírt, hogy nagy levelezésben vannak Miss H.-val, aki elragadó.[69] Elképzelhető, hogy a H. monogram ebben az esetben a valószínűleg szintén pedagógus testvért jelöli, mindenesetre a források bizonyítják, hogy De Gerando Antonina – Dumesnil segítségével – személyes összeköttetésbe került a nyugat-európai reformpedagógiai mozgalom egy, de inkább két korai, elfeledett képviselőjével.

Mindemellett Antonina rendszeresen cserélt eszmét Dumesnillel franciaországi könyvújdonságokról, olykor megjelenés előtt álló művekről.[70] Olvasmányai, illetve az előfizetett külföldi folyóiratok rendkívül széles érdeklődési körről tanúskodnak, jeléül annak, hogy mint minden nagy pedagógus, Antonina ismerte korának nagy kérdéseit, társadalmi, politikai, tudományos és művészeti aktualitásait. Némely könyvet anarchista barátai révén kapott meg véleményezésre.[71] Természetesen követte a nemzetközi pedagógiai szakirodalmat is. Még a megjelenés évében olvasta Hermione Quinet *Le vrai dans l'éducation* (1891) című, a lányok neveléséről szóló könyvét,[72] amelynek fő vezérfonalai a lelki nevelés fontossága és – a már túlzottnak tartott gyermekközpontúság

[65] 42. és 48. forrás.
[66] 39. forrás.
[67] A hivatkozott cikket sajnos nem sikerült megtalálnunk.
[68] 42. forrás.
[69] 47. forrás.
[70] Tolsztoj *Plaisirs vicieux* (Bűnös örömök) címmel könyv formájában megjelent cikkgyűjteményéről, amely 1892-ben jelent meg Párizsban Alexandre Dumas előszavával, 1892. január 1-jei levelében ír, lásd 39. forrás.
[71] Élisée Reclus barátjától az orosz Pjotr Alekszejevics Kropotkin könyvét francia fordításban, lásd 22. forrás.
[72] A szerzőről lásd a 30. forrás vonatkozó jegyzetét.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 575 2021.01.19. 15:46:24

ellenhatásaként – a természetességhez való visszatérés követelménye.[73] A mű az akkori francia pedagógiai szaksajtóban is figyelmet kapott[74] annak ellenére, hogy „laikus" szerzője nem az iskolai nevelés, hanem az édesanyák számára írta. Antonina buzgón olvasta Tolsztojt is, francia fordításban. A *Szabadság az iskolában* (*La Liberté dans l'école*, 1888) című könyvéről sok kritikát fogalmazott meg, azonban a Jasznaja Poljana-i iskolájáról írott munkája (*L'École de Yasnaïa Poliana*, 1888) nagy hatást tett rá, és előadás formájában elsőként ismertette hazánkban. Meggyőződése volt, hogy Magyarországon különösen jótékony hatású lehetne a könyv a „szabad nevelés" alapján álló, kötöttségektől és kényszertől mentes iskoláról, ahol családias légkör uralkodik, az oktatás gyakorlatközpontú és a tanulók bevonásával történik, a tananyagot és a módszert pedig a gyermekek érdeklődése határozza meg.[75] Úgy tűnik, nem sikerült érdeklődést ébresztenie a mű iránt. Mint írta, Tolsztoj gondolatai nagy megütközést keltettek az akkori Magyarországon, amely 1871 óta a „központosítás és szabályozás szenvedélyes időszakát" élte. Öccse ismertető cikke, amelyben részleteket idézett a műből, még csak meg sem jelenhetett.[76]

Mindebből látható, hogy De Gerando Antoninát termékeny szellemi-lelki barátság fűzte Alfred Dumesnilhez, aki meghatározó szerepet játszott neveltetésében és gondolkodásának formálódásában, majd a távolból is tevékenyen követte életét, pályafutását. Személyesen és művei útján inspirálta pedagógiáját, nyomot hagyott irodalmi-fordítói munkásságában. Atyai barátja – a „legnemesebb szellemi értékek közvetítőjeként" – azt a Franciaországot, vagyis azt a kulturális közeget testesítette meg számára,[77] amelyben felnőtt, és leginkább otthon érezte magát. Alighanem éppen e kulturális otthonosságának köszönhető, a francia (nyelvű) pedagógiai irodalomban és gyakorlatban való jártassága tette lehetővé, hogy De Gerando Antoninát a nemzetközi reformpedagógiai mozgalom egyik legkorábbi jelentős, itthon még inkább elszigetelt magyar képviselőjeként tarthatjuk számon,[78] mint ezt az alábbi források is alátámasztják.

---

[73] Quinet, 1891.
[74] Lásd pl. J.-Élie Pécaut recenzióját: *Revue Pédagogique*, 1891/2., 516–520.
[75] Mikonya, 2009, 88–91.
[76] 37. és 39. forrás.
[77] 25–26. forrás.
[78] Kéri, 2019, 8.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 576 2021.01.19. 15:46:24

Források

1.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Forges-les-Eaux,[79] 1862. augusztus 20.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 151.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Étienne Dumesnil (1845–1905); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940);[80] De Gerando Attila (1847–1897)
Incipit: *„Monsieur, Dans l'espoir de vous voir bientôt arriver..."*
Tartalom: Várják Dumesnil mielőbbi érkezését, mert amint felgyógyul Attila, útnak indulnak.[81] Addig maguknál tartják Étienne-t.

2.

Cím: De Gerando Antonina levele Jeanne Dumesnilhez, [h. n.], 1864. április 2.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Jeanne Dumesnil (1851–1940)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 152–153.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Incipit: *„pour Jeanne. 1° Tous les matins mettre les talons près du mur..."*
Tartalom: Reggel, illetve ebéd előtt végzendő tartásjavító, nyújtó, erősítő gyakorlatok, melyek egy részét eszköz – bot, bordásfal – használatával vagy párban kellett végrehajtani.

3.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1865. november 30.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 154.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)

---

[79] A forrásban: „Forges". Gyógyfürdőjéről híres üdülőfalu az észak-franciaországi Normandiában, Seine-Maritime megyében.
[80] Étienne, Jeanne és Camille: Alfred Dumesnil fia és két lánya.
[81] Teleki Emma és gyermekei 1862 nyarán a londoni világkiállításra utaztak, lásd Hornyák, 2009, 87.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 577 2021.01.19. 15:46:24

Nyelv: francia
Említett nevek: Anette de Gérando; De Gerando Attila (1847–1897); Alphonse de Lamartine (1790–1869);[82] Louise Reclus (1839–1917)[83]
Incipit: *„Monsieur, Je vous demande bien pardon de venir vous déranger avec une demande…"*
Tartalom: Nagynénje, Anette de Gérando kisasszony kérdezteti általa, hogy Lamartine melyik könyvében szerepel a *falusi tanító* portréja.[84] Reméli, hogy mindannyian egészségesek Vascœuilben.[85] Ők elég jól vannak. Fivére rendszeresen dolgozik, nem hajtja agyon magát.
Megjegyzés: De Gerando Antoninának a keltezésben feltüntetett címe: „45 rue de Vaugirard".[86]

4.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1866. június 29.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 155.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.), dombornyomott „GTA" monogramos levélpapíron
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940); Monsieur Crétin (orvos); Louise Reclus (1839–1917)
Incipit: *„Monsieur, Nous avons été hier voir Monsieur Crétin…"*
Tartalom: Átmeneti javulás után fivére ismét gyengélkedik, ami miatt édesanyja néhány nappal elhalasztja vascœuili utazását. Antonina türelmetlenül várja, hogy viszontlássa Jeanne-t és Camille-t.

---

[82] Nagy francia romantikus költő, író, politikus.
[83] 1863-tól Dumesnil gyermekeinek nevelő- és tanítónője, 1871-től felesége.
[84] Dumesnil 1853 és 1861 között Alphonse de Lamartine titkára volt, lásd Balafrei, 1995, 22–23.
[85] Vascœuil: falu a felső-normandiai Eure megyében. Lamartine csődje után, 1862 januárjában Dumesnil a faluban található kastélyába vonult vissza gyermekeivel, és ettől kezdve főként az irodalomnak és a kertészkedésnek élt. 1863-tól együtt lakott a levélben Mademoiselle-ként említett Louise Reclus-vel, gyermekeinek nevelő- és tanítónőjével. A párizsi kommünig Louise fivérei és Dumesnil barátai, Élisée és Élie Reclus is gyakran időzött a kastélyban. Balafrei, 1995, 23.
[86] A Párizs 6. kerületében, a Luxemburg-kert közelében található épület ma a rue de Vaugirard 37. szám alatt található. Egykori híres lakói, De Gerandóné Teleki Emma és az itt elhunyt Teleki Blanka emlékét 2006 óta márvány emléktábla őrzi. Az utca átszámozása nyilvánvalóan az 1860-as években történt: De Gerando Attila 1869. július 21-i levelének keltezésében már „37 rue de Vaugirard" szerepel címként (BHVP, 8-Ms 1879, fol. 17–18).

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 578 2021.01.19. 15:46:24

5.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Forges-les-Eaux, 1867. szeptember 3.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 156.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Paul Reclus (1858–1941);[87] Madame Verdier
Incipit: *„Monsieur, Permettez-moi de prendre la liberté de vous rappeler…"*
Tartalom: Vasárnap [szeptember 1-jén] volt két hete, hogy megérkeztek az üdülőhelyre, és terveik szerint a következő hétfőn [szeptember 9-én] utaznak vissza édesanyjukhoz. Tehát fivérével együtt örülnének, ha Dumesnil még azon a héten látogatna Forges-ba. Reméli, hogy Jeanne megkapta válaszát. A kis Paul továbbra is jól érzi magát Mme Verdier-nél; néhányszor együtt kirándultak.

6.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1870. április 21.; Alfred Dumesnil De Gerandóné Teleki Emmához írt levelének fogalmazványa, 1870. április
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914); Alfred Dumesnil (1821–1894)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 159–160.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.), dombornyomott „GTA" monogramos levélpapíron, bélyeggel, postai bélyegzővel, címzéssel: „Monsieur / Monsieur Dumesnil / à Vascœuil / par Croisy la Haie / Seine-Inférieure / près Rouen" (fol. 160v).
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Clarisse Coignet (1823–1918);[88] Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940); Louise Reclus (1839–1917)
Incipit*: „Cher Monsieur, Mon frère a été 4 heures levé aujourd'hui…"*

---

[87] Élie Reclus (1827–1904) fia. Mérnök, tanár, anarchista, lásd Maitron, https://maitron.fr/spip.php?article154834.

[88] Pedagógus, írónő, a vasbeton feltalálójaként számontartott François Coignet (1814–1888) nagyiparos felesége. A második császárság és a III. Köztársaság idején köztársasági szellemű politikai szalont tartott fenn, lásd Maitron, https://maitron.fr/spip.php?article28892.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 579 2021.01.19. 15:46:24

Tartalom:
Antonina: Fivére aznap négy órán át fent volt, jól érezte magát, visszatért az étvágya. A seb kissé gennyesedik, de folytatják a hideg vizes borogatást. Bárcsak morálisan is ilyen jól lenne! Mme Coignet Antoninának írt levelében azt kívánja, hogy a szülők egyezzenek meg, mielőtt a fiatalok újra találkoznak. Dumesnil segítségét kéri.
Dumesnil: Barátilag azt tanácsolja Emmának, hogy csak gyermeke felépülését tartsa szem előtt. Érje el barátainál, hogy halasszák el megbeszélésüket legalább egy hónappal, amíg Attila túljut a veszélyen.
Megjegyzés: Alfred Dumesnil írása részben olvashatatlan.

7.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1870. június 10.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 161–162.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Étienne Dumesnil (1845–1905); Lucy Coignet (1850–?)
Incipit: *„Cher Monsieur, Je viens à vous en désespérée…"*
Tartalom: Kétségbeesetten fordul Dumesnilhez. Fivére csak néhány órája érkezett vissza Yvetot-ból,[89] ahol öt napot töltött Étienne-nel, és máris újrakezdődtek a szörnyű veszekedések édesanyja és Attila között, melyek a katasztrófához vezettek. Svájcból visszatérve édesanyja jó hangulatban volt,[90] de fivére elutazása Étienne-nel már sértette, minthogy az esküvőt a hó végére tűzték ki,[91] így Attila csak néhány napot tölthetett édesanyjukkal. Miután hazaérkezése után Attila bejelentette, hogy elígérkezett menyasszonyához vacsorára, édesanyja teljesen kiborult. Öccséért és édesanyjáért is aggódik. Kéri Dumesnilt, hogy nyugtassa meg édesanyját; ha ügyei Párizsba szólítják, személyesen. Vagy írjon neki egy jó levelet, mert attól tart, hogy valami szélsőséges cselekedetre szánja el magát.[92] Kezelje bizalmasan, amit csak neki mond el.

---

[89] Település Észak-Franciaországban, a normandiai Seine-Maritime megyében.
[90] Attila egészségi állapota miatt, orvosi tanácsra utaztak Svájcba, lásd De Gerando Attila levele A. Dumesnilhez, 1870. május 21., BHVP, 8-Ms 1579, fol. 28–29.
[91] Attila a Coignet házaspár (lásd 88. jegyzet) lányát, Lucyt készült feleségül venni, lásd „Les on-dit du boulevard", *Le Rappel,* 2 juillet 1870, 2.
[92] Valóban: nem kívánva részt venni fia esküvőjén, melyet ellenzett, Teleki Emma másnap elhagyta Párizst, hogy Magyarországra utazzon. Attila azonban megírta Dumesnilnek édesanyja ideiglenes tartózkodási címét (Bécs, Minona Stackelberg bárónő). Lásd De Gerando Attila levelei A. Dumesnilhez, 1870. június 12. és 14., BHVP, 8-Ms 1579, fol. 30–33). A 8. forrás alapján Dumesnil levele utolérte a grófnőt Bécsben, és rábírta a visszatérésre.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 580 2021.01.19. 15:46:24

8.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1870. június 23.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 163–164.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897)
Incipit: *„Cher Monsieur, j'ai des excuses à vous faire pour avoir pris la liberté…"*
Tartalom: Elnézést kér táviratáért: végső elkeseredésében fordult Dumesnilhez, mert egyedül benne van meg az az áldott képesség, hogy békét teremtsen a szívekben. Azon a napon, amikor Párizsban járt, minden elsimult. Egyszer szeretne vele beszélgetni, tanácsot kérni tőle több dologban. Gyakran már nem tudja, mitévő legyen édesanyja és öccse konfliktusában, mivel mindkettőjüket szereti, és nem bírja látni a szenvedésüket.

9.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, [Kendilóna, 1872.] augusztus 24.[93]
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 157–158.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Teleki Miksa (1813–1872); Horváth Bertalan; De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki Irén (1857–1937); Teleki Izabella (1861–1949); Teleki Blanka (1864–1944); Teleki László Gyula (1866–1936); Teleki Emma (1871–?); Gruby Dávid (1810–1898);[94] Kollar (bécsi szemész); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940)
Incipit: *„Cher Monsieur, Je suis fort occupé[e] depuis que je suis en Transylvanie…"*

---

[93] A tartalom alapján keltezhető. Teleki Miksa Kendilónán, 1872. június 22-én hunyt el, lásd De Gerando, 2018, 353. A Teleki család leszármazására vonatkozó további adatokat is innen vettük át.

[94] Legendás magyar orvos, a bakteriológia és a mikroszkópos fényképezés egyik előfutára, latin és francia nyelvű orvostudományi művek szerzője. Élete nagy részében Párizsban élt, és mint gyakorló orvos olyan hírességek háziorvosa és barátja volt, mint Heine, Chopin, George Sand, Gambetta, Alphonse Daudet, Gounod, Balzac, a két Dumas, Lamartine, Liszt Ferenc, Munkácsy Mihály, Zichy Mihály. Mél, I, 626.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 581 2021.01.19. 15:46:24

Tartalom: Rendkívül elfoglalt, mióta Erdélyben van,[95] ezért késett, hogy megköszönje neki, amit érte tett. Állandóan úton van, földeket néz, iratokat rendez, a hatóságokhoz járkál. Valószínűleg hivatalosan is kinevezik nagybátyja gyermekeinek gyámjává, és több milliós vagyon fölött kell diszponálnia.[96] Szerencsére a gyámságot megosztva gyakorolja édesanyjával, a vagyonkezelést pedig a gyakorlatban egy tetterős fiatalember végzi majd, aki nagyon ragaszkodott nagybátyjához.[97] A gyermekek nevelése más szempontból okoz nehézséget. Sajnálja, hogy nem beszélhetik meg mindezt élőszóban, a lyons-i erdőben (forêt de Lyons[98]). Nagybátyja is élne még, ha ismerte volna Dumesnilt, aki baráti vigaszt nyújtott volna neki, és enyhíthette volna e ragyogó szellem és szervező, e művészlélek morális elszigeteltségét, aki maga volt a jóság. – Nagyon köszöni, hogy beajánlotta a *Rappel*hez.[99] Az augusztus 20-i számban jelent meg első levele. A második, ha igaz, megjelenés alatt.[100] – Antonina meggyógyult, de most a karja fáj, amire Gruby doktor küldött orvosságot. Édesanyja a legidősebb lánnyal Bécsbe utazott, hogy ott kezeltessék a kislány szembetegségét Kollarral, a neves szemésszel. Reméli, hogy Jeanne és Camille egyszer barátnői lesznek kis unokatestvéreinek. A legidősebb tizennégy éves, és egy fejjel magasabb nála. Négy lány és egy fiú.[101]

---

[95] Valószínűleg 1872. június 21. óta, így még épp időben érkezhetett, hogy elbúcsúzzon Miksa nagybátyjától. Annyi bizonyos, hogy Bécsből június 20-án este érkeztek Budapestre, ahonnan „12 óra Kendilóna", lásd De Gerando Attila levele A. Dumesnilhez, Bécs, 1872. június 20., BHVP, 8-Ms 1579, fol. 40–41.

[96] Figyelemre méltó, hogy Antonina nem említi a gyermekek édesanyját, Tatár Máriát (1836–1919), a „szépséges kis libapásztorlányt", akit Teleki Miksa taníttatott ki, mielőtt feleségül vette. Hornyák, 2009, 87–88.

[97] Horváth Bertalan, Teleki Miksa hagyatékának igazgatója, lásd „Reclus utazása Erdélyben", In: VU, 20. (1873) 43. sz. 515.

[98] Kiterjedt normandiai bükkerdő. Vascœuil ennek határán helyezkedik el.

[99] *Le Rappel:* 1869 és 1933 között megjelenő, radikális köztársasági napilap, amelynek igazgatója 1871-től 1881-ig Adolphe Pelleport volt.

[100] A lap 1872. augusztus 20-i számában nincs nyoma a hivatkozott írásnak, azonban az 1872. szeptember 1-jei és október 12-i számban „A. de Gérando" név alatt, „Transylvanie" címmel megjelent a „lap különtudósítójának" Kendilónán kelt két levele Erdély nemzetiségeiről: az augusztus 28-i főként a románokkal foglalkozik, az október 12-i a székelyekkel, ill. az aktuális politikai helyzettel. Miután Dumesnilhez írt, 1872. június 20-i, július 7-i és július 12-i leveleiben (BHVP, 8-Ms 1579, fol. 40–44.) Attila is helyszíni tudósításra vállalkozott Talbot úr lektorálásával, Dumesnil ajánlását kérve, e cikkek szerzője valószínűleg inkább Attila lehet, aki később számos cikket írt francia szaklapokba (pl. *Revue de Géographie, Revue Historique*) többek közt a Székelyföldről és a magyarországi nemzetiségekről, lásd nekrológját, In: VU, 44. (1897) 43. sz. 717. De nem kizárt, hogy a két testvér együtt írta e cikkeket.

[101] Teleki Miksa Jacqueline Cookkal kötött első házasságából született Teleki Imre (1846–1849) nevű fia korán meghalt. Második házasságából származó gyermekei: Teleki Irén (utóbb De Gerando Attila második felesége), Izabella, Blanka, László Gyula és Emma.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 582 2021.01.19. 15:46:24

10.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kendilóna, 1873. augusztus 4.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 165–166.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Élisée Reclus (1830–1905);[102] De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940)
Incipit: *„Cher Monsieur, Vous ne savez pas la joie que nous avons eue ?"*
Tartalom: Az az öröm érte őket, hogy Élisée Reclus négy napot töltött velük Kendilónán. Épp oly elragadó, mint volt, és jó egészségnek örvend.[103] Élisée egy hete erdélyi körutazásra indult Attilával. Azon a részen, ahol járnak, még nincs jele a kolerajárványnak, amely egész Magyarországon dúl.[104] Miért nem jöhetett el hozzájuk Dumesnil is? Sokat beszéltek Vascœuilről, nosztalgiáztak. Élysée úr publikálni fogja utazását a *Le Tour du Monde*-ban.[105] – Zeneszerető, Beethoven-rajongó unokatestvére, Irén német nyelvű zenei könyveket bújt, amelyek sajnos mind vallásos nézőpontból tárgyalják a zenét. Tudna-e Dumesnil ajánlani számára olyan francia zenetörténeti munkát, amelyben magasabb nézőpontot talál? Egy újabb, jó egyetemes történet is érdekelné. – Voltak Bécsben megnézni a világkiállítást, amely lenyűgözte őket, ha nem is ér fel minden tekintetben a párizsihoz.[106] Mme Louise-t melegen üdvözli, öleli Jeanne-t és Camille-t édesanyja nevében is, aki betegeskedett, de már jobban van.

---

[102] Geográfus, kommünár, az első Internacionálé tagja, harcos anarchista. Maitron, https://maitron.fr/spip.php?article24356.

[103] A párizsi kommünben való részvétele miatt 1871 áprilisa és 1872 márciusa között börtönbüntetését töltötte. Ezekben az években Svájcban élt száműzetésben.

[104] Utazásuk pontos útvonaláról, amelyet nagyrészt hármasban tettek (Horváth Bertalan, Teleki Miksa hagyatékának igazgatója társaságában) De Gerando Attilának a VU számára írt leveléből tájékozódhatunk: „Reclus utazása Erdélyben", In: VU, 20. (1873) 43. sz. 515–516. Főként bányavárosokat, bányákat látogattak meg – köztük a tordai sóbányákat, Torockót, Offenbányát (a mai Aranyosbányát), a verespataki aranybányákat, Abrudbányát –, illetve túráztak. Élisée Reclus és a magyarok kapcsolatáról lásd Bajomi Lázár, 1980, 221–227.

[105] Erdélyi élményeiről írt útirajza *Voyage aux régions minières de la Transylvanie occidentale* (1873) címmel jelent meg a *Le Tour du Monde* (Paris, Hachette) 1874. júliusi számában (1–48.).

[106] Az 1873-as bécsi világkiállítás, amelynek kiemelt témái az oktatás és a kultúra voltak, május 1. és október 31. között került megrendezésre a Prater területén. Bécs előtt Párizsban tartottak „művészeti és ipari" világkiállítást 1867. április 1. és november 3. között.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 583 2021.01.19. 15:46:24

11.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, töredék, [Kendilóna, 1874. ősz][107]
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 258v–r [!]
Irattípus: autográf levél töredéke, boríték nélkül (1 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Teleki Izabella (1861–1949); De Gerando Attila (1847–1897); Tatár Mária (1836–1919); Frédéric Morin (1823–1874);[108] De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893)
Incipit: [Hiányzik a levél eleje.]
Tartalom: [...] Unokatestvérei nagyon fogékonyak a művészetekre. Különösen a tizenhárom éves Bella kézügyessége, rajzkészsége figyelemre méltó. Attila születésnapjára például kedves kis madárfészket készített viaszból. Kérdés, hogyan lehetne kibontakoztatni képességeit. – Kis kertjét illetően mindenben követi Dumesnil tanácsait. Meghozatja az ajánlott könyveket, Vilmorinnél beszerzi a magvakat,[109] így remélhetőleg neki is lesz egy kis mintakertje. Nagynénje átengedett neki egy nagyobb parcellát, azt Nasco[110] segítségével jól felásta, tavasszal pedig majd beveti. Köszöni az eperpalántákat, amelyeket Dumesnil ígért neki. Falun, ha az ember teljes elszigeteltségben él, kevésbé művelt környezetben, két dolog jelent menedéket a kellemetlenségek és sértések elől: a könyvek, a szellemi tevékenység, amely mindent feledtet, és a kertészkedés, amely egészséget és örömet ad. – Mélyen megrendítette őket Morin úr halála. Dumesnil gyógyuljon meg, és maradjon meg nekik még nagyon sokáig, mert őrá gondolnak, ha le akarják győzni a szomorúságot, ő nyújt vigaszt mindhármuknak. Vajon mikor tölthetnek együtt igaz pillanatokat Vascœuilben?

12.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva,[111] 1877. július 25.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)

---

[107] A tartalom alapján keltezhető.
[108] Francia újságíró, számos lap – köztük a De Gerando testvérek erdélyi tudósításait közlő *Le Rappel* – munkatársa. 1874. augusztus 22-én hunyt el Párizsban.
[109] A kertészeti termékeket kínáló *Maison Vilmorin* 1743-tól a mai napig létező családi vállalkozás Párizs szívében (4, Quai de la Mégisserie). https://www.vilmorin-jardin.fr/.
[110] Bizonytalan olvasat.
[111] Magyar falu Szatmár vármegyében, a Szamos bal partján, a megyeszékhely, Szatmárnémeti közelében. Ma: Szatmárpálfalva (Păuleşti), Románia.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 584 2021.01.19. 15:46:24

Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 167–168.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Jókai Mór (1825–1904); Teleki Blanka (1806–1862); Camille Dumesnil (1854–1940); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Louis Auguste Rogeard (1820–1896)[112]
Említett mű(vek): Jókai Mór, *A kőszívű ember fiai*. / Maurice Jokai, *Les fils de l'homme au cœur de pierre,* traduit du hongrois par Antonine de Gérando-Teleki, Paris, P. Ollendorff, 1880. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, J'ai une grande prière à vous faire…"*
Tartalom: A nyáron lefordította a leghíresebb magyar regényíró, Jókai egyik regényét, akinek néhány műve már megjelent németül és angolul. Szeretné az Hachette kiadónál megjelentetni. Camille biztatására kéri Dumesnilt, hogy írjon számára ajánlólevelet, elkerülendő, hogy olvasatlanul küldjék vissza kéziratát. R. [Rogeard] barátjuk szerint a regény jól megírt, és érdekelheti a francia közönséget. – Fivére tizenegy hónapja szenved a hátgerincén kialakult csonthártyagyulladástól. Most édesanyja egy kisebb birtokán vannak, húsz percre egy 20.000 lelkes nagy várostól,[113] amely a lakóhelyüket Párizzsal összekötő vasútvonal egyik állomása. A ház csak földszintes, de elég nagy, és van kis kertjük is, amelyet maguk művelnek, de még nem értek el fényes eredményt. 1851 óta senki nem lakta a házat. Innen hurcolták el Blanka nagynénjét, hogy bebörtönözzék.[114] Minden őrá emlékeztet, még a faluban is emlegetik utolsó szavait. – Remélik, hogy a „keleti háború"[115] nem

[112] Bölcsészdoktor, egyetemi tanár, újságíró; a párizsi kommün tagjává választották, mandátumát azonban nem fogadta el. Tanári pályájának 1852-ben vége lett, mivel nem volt hajlandó feleskődni a császárra. 1865-ben írt híres, III. Napóleon-ellenes pamfletje, a *Propos de Labiénus* miatt – amely először az általa alapított *La Rive gauche* nevű lapban jelent meg – külföldre menekült, ahonnan 1870-ben tért vissza Franciaországba. Lásd Maitron, https://maitron.fr/spip.php?article144658. A párizsi kommün idején folytatott újságírói működéséért ismét bujkálni kényszerült, távollétében halálra ítélték. Miután 1873 augusztusában Bécsből kiutasították, Magyarországra jött Élisée Reclus ajánlásával, amely gr. Teleki Emmának szólt. De Gerandóné felfogadta tanítónak elhunyt öccse gyermekei mellé, és az ő budapesti szalonjában kezdte el telente tartott előadás-sorozatait a francia irodalomról, amellyel elismerést vívott ki a magyar közönség körében. Az 1880-as amnesztiának köszönhetően tért haza Franciaországba. Lásd „Rogeard Ágost", MN 16. (1879) 3. sz. 33–34. Rogeard magyarországi tartózkodásáról bővebben: Bajomi Lázár, 1980, 152–171.

[113] (Szatmár)pálfalva kb. 5 km-re található Szatmárnémetitől.

[114] Teleki Blanka 1849 végén vonult vissza a pálfalvai családi birtokra, amely a bukás után tovább élő nemzeti ellenállás egyik műhelyévé vált: a grófnő mentette az üldözötteket és a szabadságharc emlékeit, tiltott könyveket (pl. Michelet, Quinet, Lamartine munkái) kölcsönzött ismerőseinek, forradalmi nyomtatványok megjelenését támogatta, társaival (Leövey Klára, Brunszvik Teréz és mások) egyesület alapítását tervezte külföldi könyvek lefordítása és terjesztése céljából. 1851. május 13-án került sor letartóztatására, ami után a pesti Újépületben, majd a kufsteini, illetve a laibachi börtönben raboskodott. 1857. május 13-án, az általános amnesztia révén szabadult. Hornyák, 2012, 41–54.

[115] A Balkánon és a Kaukázusban 1877–1878-ban zajlott orosz–török háború, amelyet az 1878. március 3-án megkötött San Stefanó-i béke zárt le.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 585 2021.01.19. 15:46:24

szól közbe, és jövőre el tudnak utazni a világkiállításra. Bárcsak láthatnák kicsi gyerekeiket! Üdvözli őket az ő régi, baráti Szentháromságuk.[116]

13.

Cím: De Gerando Antonina levele Louise Dumesnilhez, Pálfalva, 1877. augusztus 21.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 169–170.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Alfred Dumesnil (1821–1894); Émile Templier (1821–1891);[117] Jókai Mór (1825–1904); Paul Reclus (1858–1941); Louis Auguste Rogeard (1820–1896); Élie Reclus (1827–1904);[118] De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Camille Dumesnil (1854–1940)
Említett mű(vek): Jókai Mór, *A kőszívű ember fiai*. / Maurice Jokai, *Les fils de l'homme au cœur de pierre,* traduit du hongrois par Antonine de Gérando-Teleki, Paris, P. Ollendorff, 1880. (Kézirat.)
Incipit: *„Chère Madame, Vous êtes vraiment bien aimable d'avoir bien voulu m'écrire…"*
Tartalom: Hálás Dumesnilnek, hogy lépéseket tett fordítása ügyében. Kéri őt, hogy ha beszél Templier-vel, mondja azt neki, hogy egy kis hirdetéssel jó üzlet lehet a regény, amely Németországban és Angliában már sikert aratott. Ő beéri egy szerény honorárium mal; azt is azért kéri, hogy a szerzőnek adja. Az egyetlen vágya, hogy minél előbb lássa nyomtatásban. – Talán jövőre összegyűlhetnek a szép vascœuili kertben: tavasszal készülnek Franciaországba. Nagy öröm lenne, ha egyszer Erdélyben is találkoznának. Az ő kertjükben még nincs sok virág, de a földje jó, hozzáértéssel sokat ki lehetne hozni belőle. Igaz, csak június közepén érkeztek Pálfalvára, amikor már kissé késő volt elkezdeni. Mindenkinek megvan a maga kis kertje, Rogeard úrnak is. – Fivére felépült hosszú betegségéből, viszont édesanyja két hónapja nem tud járni a gyulladt lába miatt. – Nagyszerű, hogy Pault felvették az École centrale-ba.[119] S vajon az édesapja [Élie Reclus] elérte-e célját az amerikai utazással?[120] Főleg R[ogeard] úr szeretné tudni, mert nagyon szereti Élie urat és a családját; éppen brosúrát készít.

---

[116] A kifejezés az antiklerikális Edgar Quinet (1803–1875) barátjuktól származik, lásd Exposition 1986–1987, 59.

[117] Ügyvéd, az L. Hachette et Cie nevű francia kiadó egyik társügyvezetője.

[118] Etnológus, újságíró; a párizsi kommün alatt a francia nemzeti könyvtár igazgatója, lásd Maitron, https://maitron.fr/spip.php?article24355. Családi kapcsolatairól lásd a 85. jegyzetet.

[119] École centrale Paris, 1829-ben alapított felsőoktatási intézmény, amely mérnököket képzett. A kiváló képességű Paul Reclus-t az első helyen vették fel az intézménybe.

[120] Élie Reclus, akit a kommünben való részvételéért távollétében deportálásra ítéltek, 1876-ban azért utazott az Egyesült Államokba, hogy sajtótudósítói állást vállaljon. Vállalkozása nem járt sikerrel, ezért visszatért Londonba. Ekkoriban a *Travailleur* nevű, 1877–1878-ban Genfben megjelenő forradalmi

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 586 2021.01.19. 15:46:24

14.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Budapest, 1877. október 25.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 171–173.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Louis Auguste Rogeard (1820–1896); Émile Templier (1821–1891); Jókai Mór (1825–1904); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940)
Említett mű(vek): Jókai Mór, *A kőszívű ember fiai*. / Maurice Jokai, *Les fils de l'homme au cœur de pierre,* traduit du hongrois par Antonine de Gérando-Teleki, Paris, P. Ollendorff, 1880. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur, Je réponds immédiatement à votre bonne lettre…"*
Tartalom: Nagyon kedves Dumesniltől, hogy foglalkozik az ő kis terveivel. Igaz, kétségei támadtak megvalósulásukat illetően, mivel egymaga nem tudja javítani fordítását. Pesten nincs más francia, mint Rogeard úr. Márpedig ő vele együtt olvasta regényét, néhány részt javított, és úgy találta, meg fog felelni. De talán Dumesnil ismer egy fiatalembert, aki elvégezné a szerkesztés hálátlan feladatát úgy, hogy Hachették elfogadják a szöveget publikálásra. Ennek a fiatalembernek felajánlhatná honoráriumának 40%-át, tekintve, hogy egy részét a szerzőnek ígérte. Ha az Hachette elutasítja, nagyon kellemetlen helyzetbe kerülhet a szerző előtt, akinek az engedélyét kellett kérnie a fordításhoz. Jókait elkényeztették a sikerek, Amerikában már 40.000 kötetet adtak el műveiből. Haszna ugyan nem volt belőle (kalózfordítások németből), de hozzászokott ahhoz, hogy népszerű szerző. Ha az Hachette nem fogadja el a munkát, kénytelen lesz azt kevésbé válogatós kiadóknak felajánlani, vagy egy olyan újságnak, mint a *Les Bons romans,*[121] amely jóval gyengébb dolgokat közöl. Mert ami a regényt illeti, igazságtalannak találja az Hachette kritikusának szigorú véleményét. Éppen hogy gyönyörűek, elevenek és izgalmasak azok a részek, amelyeket felhoz. Csak egy korlátolt és kicsinyes szellem mondhatja, hogy a franciák számára kevésbé érdekes. Mintha a franciákat csak a francia dolgok érdekelnék. Pedig épp ellenkezőleg: minden országban érdekli őket a haladás és a szabadság kérdése. A testvériségről szóló jelenetek, amelyek nagyon megindították R[ogeard] urat, szintén tetszeni fognak. A humoros mondatok, igaz, nehézkesek kissé, de sokat kihagytak vagy átalakítottak. A kritikus első mondatának, amelyet egy újabb lexikonból másolt ki, semmi értelme; korai regényeit a szerző gondosan kidolgozta. Jókai stílusa mindig közvetlen, csak néha válik emelkedetté – ezt igyekezett

szocialista (anarchista) folyóirat munkatársaként dolgozott (amely lapnak Rogeard szerkesztőségi tagja). 1879. március 11-én amnesztiát kapott. Lásd Maitron, https://maitron.fr/spip.php?article24355.

[121] Kortárs szerzők tárcaregényeit közlő képes irodalmi lap (Paris, Calmann Levy, 1860–ca. 1890).

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 587 2021.01.19. 15:46:24

visszaadni a fordításban. Lehet, hogy ami siker Németországban és Angliában, nem lesz sikeressé Franciaországban, ahol a legtisztább az ízlés. Az viszont nem lehet, hogy amiért annyi ember lelkesedik, az teljesen rossz legyen. Vagyis a fordítást kellene javítani. Dumesnil segítségét kéri, hogy találjon egy (állástalan, a regényírás mesterségéhez értő) fiatalembert, aki tovább javítja és kissé meghúzza szövegét. Teljesen rábízza, csak ne töröljék a legszebb jeleneteket. Ha túl nehéz, inkább keres más kiadót.[122] – Dumesnil egészségéért aggódnak. Náluk meggyógyultak a betegek, és várják a májust, mert akkor „repülnek" Franciországba. Izgatottan követték a választásokat.[123] Még egyszer köszöni mindazt, amit érte tett. Baráti kézszorítással búcsúznak mindhárman.
Megjegyzés: A keltezésben feltüntetett cím: „Pesth, aldunasor 32".[124]

15.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, töredék, Budapest, [1879. ősz][125]
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 257.
Irattípus: autográf levél töredéke, boríték nélkül (1 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Eugène Noël (1816–1899); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940); Albert Baudoüin (1810–1879)[126]
Incipit: [Hiányzik a levél eleje.]
Tartalom: [...] Milyen távol kerültek egymástól! – Örömmel hallotta, hogy Noël urat kinevezték könyvtárosnak.[127] – Küld majd fényképet magáról Mme Louise-nak, hogy ne felejtsék el teljesen Vascœuilben. A lányoktól hallotta, milyen szép napot töltöttek el Dumesnillel együtt Baudoüin úrnál. Elnézést kér, amiért kérésével zavarta.
Megjegyzés: Cím Alfred Dumesnil kézírásával a fol. 257r tetején: „32 aldunasor Pesth / *Hongrie*".

---

[122] A Jókai-regény átdolgozott francia változatát végül a későbbi neves kiadó, Paul Ollendorff (1851–1920) jelentette meg Párizsban, 1880-ban. Antonina Tisza Kálmán feleségének, gróf Degenfeld-Schomburg Ilonának ajánlotta fordítását, és 1879. szeptember 15-én írt hozzá előszót Pálfalván.
[123] Az 1877. október 14-én és 28-án tartott választások baloldali (republikánus) győzelmet hoztak.
[124] Az Aldunasor a mai Belgrád rakpart elődje. Hivatalos neve ekkor már évek óta Ferenc József rakpart. Ez az elnevezés azonban – mint ebből is látható – nehezen ment át a közhasználatba. Lásd pl. „Rövid hírek", In: FL, 10. (1873) 110. sz. 478.
[125] A tartalom alapján keltezhető.
[126] Bútorkereskedő, Jeanne Dumesnil apósa.
[127] Eugène Noël 1879–1898 között a roueni városi könyvtár könyvtárőre volt.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 588 2021.01.19. 15:46:24

16.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Budapest, 1879. december 4.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 174–175.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Albert Baudoüin (1810–1879); Paul Baudoüin (1844–1931);[128] Jeanne Dumesnil (1851–1940); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Camille Dumesnil (1854–1940)
Incipit: *„Bien cher Monsieur et ami, Merci du fond du cœur d'avoir bien voulu m'envoyer le beau discours..."*
Tartalom: Szívből köszöni, hogy elküldte neki a szép gyászbeszédet, amelyet idősebb Baudoüin úr sírjánál mondott el. Sajnálja, hogy nem ismerte ezt a „kitűnő embert, akiben megvolt a képességek szerencsés harmóniája". Kéri, hogy tolmácsolja részvétét Paul úrnak és Jeanne-nak. – Biztosan tudja, hogy Attila meglátogatta édesanyjukat, és talán karácsonyig Párizsban marad. Reméli, jobban van már az ő kis Camille-ja. Mme Dumesnilnek küldi az ígért fényképet. Jeanne-nak is ír a napokban.
Megjegyzés: A keltezésben feltüntetett cím: „Pesth", „Quai François-Joseph 2".

17.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Budapest, 1880. május 19.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 176–177.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Alfred Talandier (1822–1890); Juliette Adam, szül. Juliette Lamber (1836–1936); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Camille Dumesnil (1854–1940)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, J'ai pris à la lettre le désir que vous avez manifesté un jour à Attila..."*
Tartalom: Komolyan véve Dumesnil kívánságát, lefordította és postázta neki a kis könyvet, amelyet tanítványainak írt. Látni fogja, hogy nagyrészt az ő eszméit igyekezett itthon terjeszteni. A fordítással a tiszteletét kívánta kifejezni. Ha munkája elért valamelyes sikert, az azért van, mert a magyar pedagógiai könyvek között ennél csak gyengébbe-

[128] Festőművész, (1874-től) Jeanne Dumesnil férje.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 589 2021.01.19. 15:46:24

ket találni.[129] – Ugyanebben a csomagban küldi neki egy magyar novella fordítását is, amelyet a *Nouvelle Revue*-ben szeretne megjelentetni.[130] A háttér valós, és jól meg lehet érteni belőle a magyar jellemet. Volna-e olyan kedves Dumesnil, hogy Madame Adam figyelmébe ajánlja? – Reményei szerint júliusban utazik Franciaországba, hogy meglátogassa édesanyját, és találkozzon a franciaországi barátokkal. – Tallandier [sic] urat bízta meg, hogy képviselje és szavazzon helyette a „világi oktatás könyvtárának társaságában" (Société de librairie d'éducation laïque), amelynek részvényese, mivel a tanács harminc tagja közül egyedül az ő nevét ismerte. – Örömét leli-e Dumesnil roueni kertjében, amelyről Attilától hallott?
Megjegyzés: A keltezésben feltüntetett cím: „Pesth", „Quai François-Joseph 2".

18.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Saint-Pair-sur-Mer,[131] 1880. július 30.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 178–179
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Camille Dumesnil (1854–1940); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki Irén (1857–1937); Teleki Izabella (1861–1949); Teleki Blanka (1864–1944); Teleki Emma (1871–?); De Gerando Attila (1847–1897); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven,* Paris, Comon, 1850. – Alfred Dumesnil, *L'Individu*. (Kézirat.)
Incipit: *„Bien cher Monsieur, Je veux vous donner des nouvelles de Camille."*
Tartalom: Szeretné tudatni vele, hogy Camille jól van; mindennap fürdenek a tengerben. Csak rövid ideig maradnak. Unokahúgai Dumesnil minden könyvét magukkal hozták. Ő most éppen a *La foi nouvelle*-t olvassa lelkesen. Édesanyja olvasta fel nekik annak idején, de most sokkal jobban érti. Nagyon hálás lenne, ha ajánlva elküldené neki

[129] A mű azonosítása bizonytalan, mivel De Gerando Antoninának két könyve is megjelent 1880-ban: *A munka történetének rövid vázlata,* Budapest, Légrády, 1880., ill. *Nőtan vagy az asszonyi hivatás tudománya,* Kolozsvár, Stein, 1880. Vélhetőleg az előbb említett műről van szó.

[130] *La Nouvelle Revue:* kéthavonta megjelenő, főként irodalmi lap, amelyet Juliette Adam alapított 1879 novemberében. A küldött novella közlésének nem találtuk nyomát. A folyóirat második, 1880-as évfolyamának 5. számában (p. 714.) ismertetés jelent meg *A kőszívű ember fiai* című Jókai-regényről, amelynek De Gerando Antonina által készített francia változata akkor jelent meg P. Ollendorffnál.

[131] A forrásokban: „Saint-Pair". Település Franciaországban, az alsó-normandiai Manche megyében, az Atlanti-óceán partján.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 590 2021.01.19. 15:46:24

L'Individu című munkáját[132] Saint-Pairbe. – Rouenban megcsodálták Dumesnil kertjét. Mindenben remekművet alkot, mert a dolgok mélyére hatol. – Attila címe, amit Beuzeville-ben elfelejtett megadni: „Kendi-Lóna, u. p.[133] Nagy Iklód, près Clausembourg[134]".

19.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Saint-Pair-sur-Mer, 1880. augusztus 16.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 180–182.
Irattípus: autográf levél, borítékkal (3 f.)
Címzés: „Monsieur A. Dumesnil / *Vascœuil* / par *Croisy-La-Haie* / près *Rouen* / Eure"
Nyelv: francia
Említett nevek: Teleki Irén (1857–1937); Teleki Izabella (1861–1949); Teleki Blanka (1864–1944); Teleki László Gyula (1866–1936); Teleki Emma (1871–?); De Gerando Attila (1847–1897)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *L'Individu*. (Kézirat.)
Incipit: *„Bien cher Monsieur, Je ne vous renvoie pas votre précieux manuscrit."*
Tartalom: Nem küldi vissza értékes kéziratát, mivel 27-én mindannyian Vascœuilbe mennek, és személyesen fogja átadni neki. Nem tudja eléggé megköszönni, hogy kölcsönadta nekik e fenséges oldalakat, amelyek olvastán a legreménytelenebb ember is visszanyeri életkedvét. A *La foi nouvelle cherchée dans l'art* szerzője ebben az érett művében elérte a teljes egyensúlyt, a tökéletes harmóniát. Talán még senki nem hatolt ennyire mélyre az emberi szív rejtelmeibe, és senki nem volt erre méltóbb, mint ő, aki mentes az elfogultságoktól és előítéletektől, és önmagáért keresi az igazságot. Sorait olvasva rájött, hogy nagyrészt Dumesnil egykori hatásának köszönhetik a szép iránti fogékonyságukat. Ezért is ragaszkodik Attila ahhoz, hogy László – ha csak futólag is – megismerkedjen vele.

---

[132] Dumesnil e műve kéziratban maradt, azonban beépítette *L'Immortalité* (Paris, E. Dentu, 1861) című filozófiai művébe. Papiers Dumesnil.
[133] Az „utolsó posta" rövidítése.
[134] Kolozsvárnak a német helységnéven (Klausenburg) alapuló korabeli francia neve.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 591 2021.01.19. 15:46:24

20.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1882. július 24.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 183–185.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Monsieur Chaté; Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)
Incipit: *„Bien cher Monsieur et ami, me voilà réveillée d'une affreuse léthargie..."*
Tartalom: Felébredt hosszú letargiájából, és szeretett barátaira gondol. Attól tart, Jeanne és Camille elfelejtették, mert nem írnak neki. Nagyon örömtelen volt az utóbbi időben. Kolozsváron járvány volt, és több mint két hónapig voltak betegei. Helyettesítenie is kellett az iskolában egy tanárt, aki a vizsgák előtt betegedett meg. Végül nagyszerűen sikerültek a vizsgák.[135] Viszont egy kedves kolozsvári barátnőjének az esküvője kitűzött napján, július 6-án halt meg az édesanyja; hat nap alatt vitte el a feketehimlő. Mivel a gyász első heteit barátnőjével töltötte, most nem sokat lehet édesanyjával és Attilával: augusztus 28-án ismét Kolozsváron kell lennie. – Terjeszteni fogja a kapott brosúrákat. S Dumesnil megkapta-e Attila brosúráját, amelyet neki ajánlott? Az ősszel Chaté úrtól szeretne előnevelt növényeket *(plantes mises déjà dans de la mousse)* hozatni.[136] Iskolai kertjében a fikuszféle növények megeredtek, a virágosak kevésbé, mert nem kapnak napfényt.

21.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1885. március 5.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 186–187.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Eugène Noël (1816–1899)
Incipit: *„Bien cher Monsieur et ami, D'après la lettre de Monsieur Noël et selon son conseil..."*

---

[135] Antonina 1880 őszétől a kolozsvári felsőbb leányiskola igazgatónője. Megválasztásáról és az iskola megnyitásáról lásd Gaál, 2016/5, 449–450.

[136] Alighanem Dumesnil egyik botanikai újítását kívánta kipróbálni. Alfred Dumesnil több eljárást dolgozott ki a virágföld helyettesítésére, a növények frissen tartása céljából. Nevéhez fűződik a papírból készített anyag, a papyrine feltalálása, lásd Balafrei, 1995, 24.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 592 2021.01.19. 15:46:25

Tartalom: Noël úr tanácsára péntek este indul a 6 h 30-as vonattal, hogy reggel és este is meg tudja látogatni a gimnáziumot.[137] A Victoria Hotelben fog megszállni. – Kérdezi, hogy Noël úr szombati ebédjén köszönnek-e el egymástól. Boldog volt, hogy viszontlátta, de lehetőség szerint szeretne még találkozni vele vasárnap Párizsban, mielőtt ismét száműzött lesz.

22.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kolozsvár, 1885. november 13.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 188–189.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Pjotr Alekszejevics Kropotkin (1842–1921);[138] Élisée Reclus (1830–1905); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Camille Dumesnil (1854–1940)
Említett mű(vek): Pierre Kropotkine, *Paroles d'un révolté*, ouvrage publié, annoté et accompagné d'une préface par Élisée Reclus, Paris, C. Marpon et E. Flammarion, 1885.[139]
Incipit: *„Bien cher Monsieur et ami, C'est bien plutôt Notre Consience à tous…"*
Tartalom: Nem tudja, igaza van-e Kropotkin könyvét illetően, amelyet Élisée Reclus adott közre, ezért szeretné tudni Dumesnil véleményét, akit legszívesebben *Mindanynyiuk Lelkiismeretén*ek nevezne. A könyvet Reclus küldte el neki, hogy írja meg, mint vélekedik róla. Szerinte szép dolog kritizálni a fennálló társadalmat, de hogy mit szeretne helyette Kropotkin, az egyáltalán nem világos. Gondolatai üres frázisokként hatnak, és öldöklésre ösztönöznek. Lesújtó véleményét megírta Reclus-nek, bár fél, hogy el-

---

[137] Antonina 1885. február 6-án megkezdett, hathetes olaszországi és franciaországi tanulmányútjának egyik, alighanem roueni állomása. Franciaországban négy tanintézetet látogatott meg (a párizsi *Lycée Fénelon*t, a sèvres-i tanárnőképzőt, Fontenay-aux-Roses-ban az igazgatónőképzőt és a roueni leánygimnáziumot). De Gerando, 2018/11.

[138] Orosz herceg, tudós, geográfus, a 19. századi anarchista mozgalom elméleti megalapozója. Gazdasági, filozófiai és tudományos műveivel komoly nemzetközi elismerést vívott ki. Rendkívüli életútja során egy időben a svájci Clarens-ban élt Élisée Reclus közelében, és közreműködött a *Nouvelle Géographie universelle* munkálataiban. A levél keletkezése idején Kropotkint a clairvaux-i börtönben tartották fogva, ahonnan Victor Hugo és Georges Clémenceau közbenjárására, valamint az Élisée Reclus által szervezett nemzetközi támogató kampány hatására 1886 januárjában szabadult. A Reclus közreadásában megjelent cikksorozata (*Paroles d'un révolté*, 1885) azonnali siker volt. Maitron, https://maitron.fr/spip.php?article153691.

[139] A levélben konkrétan nem megnevezett könyvet Antonina továbbadta Horvát Árpád (1820–1894) történésznek, amint erről az OSZK-ban őrzött példány possessori bejegyzése tanúskodik: „De Gerando Antoninától Horváth Árpád tanár úrnak…1885". Élisée Reclus előszavának keltezése: *„Clarens (Suisse), 1er octobre 1885"*. Kropotkin, 1885, X.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 593 2021.01.19. 15:46:25

veszítheti értékes barátságát. – Édesanyja jelenleg Párizsban van, fivére Clarens-ban.[140] Üzenjen Camille-jal, ha nincs ideje írni.

23.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kolozsvár, 1885. november 24.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 190.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Pjotr Alekszejevics Kropotkin (1842–1921)
Említett mű(vek): Pierre Kropotkine, *Paroles d'un révolté,* ouvrage publié, annoté et accompagné d'une préface par Élisée Reclus, Paris, C. Marpon et E. Flammarion, 1885.
Incipit: *„Bien cher Monsieur et ami, Merci de tout cœur, pour votre admirable lettre…"*
Tartalom: Szívből köszöni levelét, amely megnyugtatta. Dumesnil szerinte helyesen ítéli meg K[ropotkin] könyvét: „optikai tévedésről" van szó. – Édesanyja és fivére is már Párizsban van.

24.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1886. július 3.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 191–192.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Camille Dumesnil (1854–1940); Teleki Izabella (1861–1949); Pjotr Alekszejevics Kropotkin (1842–1921); William Gladstone (1809–1898); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)
Említett mű(vek): Pierre Kropotkine, *Paroles d'un révolté,* ouvrage publié, annoté et accompagné d'une préface par Élisée Reclus, Paris, C. Marpon et E. Flammarion, 1885.
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Vous allez être bien bien étonné de recevoir une lettre de moi…"*
Tartalom: Bella szeretné tudni, mit gondol Dumesnil az angliai politikai eseményekről, Gladstone-ról és Írország lehetséges sorsáról. Unokahúga nagyra értékeli vélemé-

[140] Falu Svájcban, Vaud kantonban, Montreux közelében. Itt élt családjával száműzetésben Attila barátja, Élisée Reclus (1879 őszétől 1890-ig) Maitron, https://maitron.fr/spip.php?article24356.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 594 2021.01.19. 15:46:25

nyét: a Kropotkin könyvéről írt csodálatos levelét, amelyben társadalmi kérdésekben foglalt állást, lemásolta magának. – Camille jól érzi magát Pálfalván, kedves és alkalmazkodó. Féltek, hogy unatkozni fog, mivel Pálfalván kissé elszigetelt és magányos az életük, bár igyekeznek szórakoztatni. De ő csak nevet a rossz utakon és civilizációs elmaradottságukon. Még most is alig hiszi, hogy eljött hozzájuk. E pillanatban úgy érzi, lélekben mind együtt vannak.

25.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Párizs, 1887. december 29.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 193–194.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Jeanne Dumesnil (1851–1940)
Incipit: *„Bien cher Monsieur et ami, je suis toute triste de m'en retourner demain à Kolozsvár..."*
Tartalom: Szomorú, hogy úgy kell másnap visszaindulnia Kolozsvárra, hogy nem találkozott Dumesnillel. Franciaország sem ugyanaz számára így, hogy nem részesült abban az örömben, hogy lássa és hallja őt. Mert Dumesnil képes közvetíteni azt, ami az emberi szellem működésében a legnemesebb. A vele való együttlét hosszú időre hitet és erőt ad. Szeretett volna vele Attiláról és Irénről is beszélni. A pár boldogságának édesanyjuk és ő is nagyon örül.[141] Összesen két hete volt, így az utazást leszámítva kilenc napot tölthetett Párizsban. Mégis nyugodtabb, mert édesanyját jó állapotban találta. – Szeretettel gondol Madame Louise-ra. Mennyire elszomoríthatja a szegény Jeannie fájdalma!

26.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1890. december 28.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 195–196.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)
Nyelv: francia

[141] Miután első házassága hamar felbomlott, Attila 1887-ben feleségül vette unokahúgát, Teleki Irént.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 595 2021.01.19. 15:46:25

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945);[142] Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Horváth Bertalan
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Merci de votre bonne et belle lettre que vous avez eu la bonté de m'écrire…"*
Tartalom: Kedves levele visszaadta életkedvét. Két éve komoly gondjai vannak az iskolájával, és sokan csodálkoznak, hogy kitartóan küzd, pedig semmi nem kényszeríti. Ám ha az embernek megadatik, hogy olyan barátai vannak, mint Dumesnil, szeretne méltó lenni hozzájuk, és még a távolban is abban a szellemben dolgozni, mint ők. Ezért képes úrrá lenni a nehézségeken. De milyen jólesik egy jó szó azoktól, akikkel szellemi közösségben él, bár egymástól elválasztva. – Néhány napra Pálfalvára jött édesanyjához és fivéréhez, míg Irén és a kis Félix Kolozsváron maradtak a járvány miatt. Horváth úr (a családi birtokok kezelője, hű barátjuk) tíz hónapos kisfia halálán van. Jókívánságaikat fejezi ki az új esztendőre.

27.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. július 12.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 197–198.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Camille Dumesnil (1854–1940); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Élisée Reclus (1830–1905); Jeanne Dumesnil (1851–1940)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Comme vous êtes bon et aimable de m'avoir aussi écrit quelques mots!"*
Tartalom: Kedves Dumesniltől, hogy külön neki is írt. Nagy bajukban jólesnek sorai.[143] Édesanyja már képes állva megtartani magát, ha nekitámaszkodik valaminek, és néhány lépést tenni, ha támogatják. A karjába is visszatért némileg az élet, kezdi mozgatni. Mindez azonban kevés egy olyan eleven természetű ember számára, mint az édesanyja. Fizikai gyengeségét nem a kornak tulajdonítja, hanem az itteni orvosok inkompetenciájának, akik nem tudják kigyógyítani betegségéből. Ez talán annak a jele, hogy idővel

[142] De Gerando Attila Teleki Irénnel kötött második házasságából származó gyermeke; újságíró, diplomata, gazdasági és politikai témájú könyvek szerzője. Az első világháborúban önkéntes volt a francia vezérkarnál. A trianoni tárgyalásokon közvetített a franciák és a magyar küldöttség között. A második világháború idején Franciaországban részt vett az ellenállásban, és Teleki Pállal menekülttábort szervezett magyar zsidóknak. Hornyák, 2009, 89.
[143] Teleki Emmát szélütés érte, melynek következtében jobb oldala lebénult. Antonina a következő tanévre felfüggesztette igazgatónői állását, hogy ápolja. Hornyák, 2009, 90.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 596 2021.01.19. 15:46:25

meg fog gyógyulni! Jelenleg nem tudja, mikor tudnak Franciaországba utazni. És mikor olvashatja Dumesnil munkáját, amire annyira szomjazik. – Gyógyulást kíván Camillenak, Jeanny és gyerekei egészségi állapotáról érdeklődik. Van-e híre Dumesnilnek Reclus-ről?

28.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. július 29.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 199–200.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Félix Rabbe (1834–1900); Percy Bysshe Shelley (1792–1822); Camille Dumesnil (1854–1940); Teleki Irén (1857–1937); Tatár Mária (1836–1919); De Gerando Félix (1888–1945); De Gerando Attila (1847–1897)
Említett mű(vek): Percy Bysshe Shelley, *Œuvres poétiques complètes de Shelley: précédées d'une étude historique et critique sur la vie et les oeuvres de Shelley,* trad. par Félix Rabbe, Paris, Giraud, 1885–1887.
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Maman me dit de venir vous remercier du livre…"*
Tartalom: Édesanyja nevében köszöni a könyvet, amelyet olvasásra ajánlott neki, a Rabbe-féle Shelley összest. Sok örömet szerzett és nagyon jót tett édesanyjának ez az olvasmány. Azok közé a szép könyvek közé tartozik, amelyek megemelik a lelket, és segítenek élni. Ők ketten édesanyjával jelenleg egyedül vannak Pálfalván. Sógornője a kicsivel édesanyjánál van, Attilát pedig sikerült elküldeniük a hegyekbe, hogy a friss levegőn megerősödjön. Édesanyja állapota javul, de nem olyan gyorsan, mint kívánná. Bárcsak egyszer újra Franciaországban lehetnének!

29.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. szeptember 24.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 201–202.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945)

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 597 2021.01.19. 15:46:25

Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Je suis bien bien heureuse d'apprendre que vous achevez…"*
Tartalom: Örül, hogy lassan befejezi munkáját, melyet boldogan olvasna. Éppen ezért nagyon szeretné, hogy Dumesnil ne várjon vele, hanem maga jelentesse meg a könyvet.[144] – Édesanyja jobban van, ő mégis aggódva várja a telet. Sógornője és Félix másnap érkeznek, és egész télen maradnak. Később mozdulni sem lehet a hó és a jég miatt. Talán okosabb lett volna elutazni egy melegebb éghajlatú országba, ahol édesanyja továbbra is kijárhatna nap mint nap, de nem mertek. Dumesnil barátsága sok erőt ad nekik.

30.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. október 29.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 203–204.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Camille Dumesnil (1854–1940); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); De Gerando Attila (1847–1897); Hermione Quinet (1821–1900);[145] Élisée Reclus (1830–1905); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)
Említett mű(vek): Hermione Quinet, *Le vrai dans l'éducation,* Paris, C, Lévy, 1891. (Bibliothèque contemporaine)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Comment allez-vous?"*
Tartalom: Camille írta neki, hogy Dumesnil megfázott; reméli, meggyógyult. – Idáig csodálatos idejük volt, három hónapig semmi nem zavarta a ragyogó napsütést. Édesanyja egész nap a kertben volt, sőt még sétakocsikázott is, amit 15 hónapig nem csinált. Irén és a kis Félix is velük van, aki angyali teremtés; 12-én volt 3 éves. Amikor szomorúnak látja apját, kedvesen kierőszakolja, hogy együtt nevessenek. – Olvasta-e Dumesnil Mme Quinet könyvét, s ha igen, mit szól hozzá? Találkozott-e Élisée Reclus-vel azóta, hogy visszatért?[146] Szeretné tudni címét, miután Reclus elküldte nekik brosúráját. Mindhárman szeretettel üdvözlik.

---

[144] Nem tudni, változott-e Alfred Dumesnil eredeti szándéka (eszerint életében nem jelenhetett volna meg a mű), mindenesetre a *Libre* a szerző 1894. február 16-án bekövetkezett halála után került kiadásra.
[145] Ermiona Asachi néven született román származású írónő, Edgar Quinet (1803–1875) francia történész, költő, filozófus és politikus özvegye.
[146] Miután Élisée Reclus 1890 végén visszatért Svájcból, néhány évig a Párizs közeli Sèvres-ben lakott. Maitron, https://maitron.fr/spip.php?article24356.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 598 2021.01.19. 15:46:25

31.

Cím: Alfred Dumesnil levele De Gerando Antoninához, fogalmazvány, [Vascœuil, 1891. november eleje]
Levélíró: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Címzett: De Gerando Antonina (1845–1914)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 243.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (1 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Ma chère amie, Je vous aime comme la fille de mon meilleur ami…"*
Tartalom: Úgy szereti, mint legjobb barátjának a lányát, úgy tiszteli, mint azt a nőt, aki a legnemesebb módon töltötte be hivatását. Antonina adott helyzetében szeretné kifejezni barátságát, amivel halála előtt adósságot törleszt az egész család felé, mivel édesanyja és fivére az ő szeretetében elválaszthatatlanok tőle. Szeretne-e rendszeresen levelezni vele, ami kissé megtörné a hosszú tél egyhangúságát, melyet vidéken, oktatás nélkül fog tölteni? Elküldené neki fejezetenként – felesége másolatában – az őt érdeklő könyvet, amely gondolatébresztő lehet számára. Kéri, hogy őszinte és szigorú kritikai megjegyzéseivel küldje vissza a kéziratot. Egyszerű ceruzás jelekkel jelölje, ha valami nem világos vagy vitatható szerinte, és édesanyján kívül senkinek ne adja tovább. Bár csak halála után jelenhet meg a könyv, még javítgathatja, főleg, ha segít neki Antonina.
Megjegyzés: A kézírás helyenként olvashatatlan.

32.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. november 6.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 205–206.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Vous ne pouvez vous imaginer combien vous m'avez rendue fière et heureuse…"*
Tartalom: Büszkévé és boldoggá tette Dumesnil azzal, hogy felajánlotta: fejezetenként elküldi neki könyvét. Elegendő kárpótlásnak tartja a meghozott áldozatért. Semmilyen

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 599 2021.01.19. 15:46:25

munkát nem vállalt el erre az évre, hogy segítsen Attilának ápolni édesanyjukat, tehát ráér, és szeretné mielőbb megkapni a fejezeteket. Édesanyján kívül Attiláért is aggódik, akinél súlyos idegkimerültséget állapított meg az orvos. Fivére nem tud aludni, dolgozni. Levegőváltozásra, kikapcsolódásra lenne szüksége, mert már 18 és fél hónapja csak beteget ápol teljes elszigeteltségben. Csakhogy édesanyja egy órát nem bír ki nélküle. Még szerencse, hogy van Irén és a kicsi. Dumesnil személyes látogatása megvigasztalná őket.
Megjegyzés: Antonina széljegyzete (f. 205r) informál arról, hogy a levélhez mellékletek is tartoztak: Teleki Emma levele, melyet Attilának mondott tollba, és egy új fénykép a kis Félixről.

33.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. november 24.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 207–208.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Teleki László Gyula (1866–1936); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, voici déjà plusieurs jours que votre précieux manuscrit…"*
Tartalom: Kézirata már több napja megérkezett, csak azért nem igazolta vissza, mert sokat vívódtak az utóbbi időben. Erősen kívánta, hogy Attila menjen el kicsit Pálfalváról, mivel egyre rosszabbul lett, de fivére nem merte otthagyni édesanyjukat. Végül azonban László esküvője rábírta Attilát, hogy Irénnel és a kicsivel elutazzon. – Csodálatos könyvét elkezdte már olvasni egyedül és édesanyjával együtt is, egyelőre jegyzetelés nélkül, hogy benyomást szerezzen. Már most elmondhatja, hogy teljesen a hatása alá kerültek. Ő is érzi mindazt, amiről Dumesnil ír, de sohasem tudta volna így megfogalmazni.

34.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. november 28.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 209–210.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 600 2021.01.19. 15:46:25

Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.), vízjeles levélpapíron[147]
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki László Gyula (1866–1936); Étienne Dumesnil (1845–1905)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, le second envoi est aussi arrivé à bon port aujourd'hui".*
Tartalom: Dumesnil második küldeménye is rendben megérkezett. Nagyon aggódik, mert egyedül van édesanyjával, aki szótlan és komor, akármit is tesz. Már semmi önbizalma. Egy baráti lélekre volna szüksége a közelében, hogy visszanyerje lelkierejét. Talán már arra sem méltó, hogy olvassa Dumesnil szép és mély gondolatait. Mégis olvassa, egyedül és édesanyjával is. Együtt most értek a „Refuge en soi" (Menedékre lelni önmagunkban) [c. fejezet] végére. – Lászlónak aznap volt az esküvője.[148] Szomorú, hogy Étienne olyan messzire utazott.

35.

Cím: Alfred Dumesnil levele De Gerando Antoninához, fogalmazvány, [Vascœuil, 1891. december 2.][149]
Levélíró: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Címzett: De Gerando Antonina (1845–1914)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 223–225.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.)
Nyelv: francia
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Très chère amie, Je reçois votre dernière lettre du 28 novembre."*
Tartalom: Gondoljon arra, mit érezne egy olyan barát iránt, aki Antonina helyzetében lenne. Ő, aki annyira jóságos és áldozatkész, mindenekelőtt legyen erős. Gyermeki szeretetétől függetlenül, magasabb szempontból tekintse át személyes körülményeit, a betegség hatásait. – Rájuk gondol, akik Médiumai az örök Igazság felé, amely elérhetetlen lett volna nélkülük. Azért kérte meg, hogy elsőként olvassa el kéziratát, és fűzzön szigorú kritikai megjegyzéseket munkájához, mert ő a legjobb bírálója, és mert gondolataiban ő az ideális nő, aki a meggyőződéseit összhangba hozza életével, szívét az értelmével. Kívánja, hogy [feleségével] vissza tudják sugározni azt a lelkierőt, amelyet sokszor tőle kaptak. Antoninának nincs mit köszönnie nekik – ők köszönhetnek mindent neki.

---

[147] STEFANIE MILL fantázianevű, kör alakú, szecessziós, préselt vízjel, amelyet Schmitt Ferenc bécsi levélboríték- és papírfelszerelő-gyáros 1891-ben védjegyeztetett be, lásd Pelbárt, 2007/6, 233.
[148] Felesége: Wesselényi Ilona (1873–1946).
[149] Dumesnil válasza Antonina 1891. november 28-i levelére, amely Antonina következő levele alapján keltezhető.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 601 2021.01.19. 15:46:25

36.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. december 9.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 211–212.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, merci, du plus profond de mon cœur..."*
Tartalom: Szívből köszöni Dumesnil december 2-i levelét. Amikor egyedül maradt kétségbeesett édesanyjával, összeomlott. Most, tizenhat együtt töltött nap után édesanyja már jobban megszokta őt, és visszatért a rendes kerékvágásba. Rettenetes neki, hogy ő, aki soha senkinek nem engedte meg, hogy segítsen neki, most semmit nem képes egyedül csinálni. Sajnos lehet, hogy soha nem fogja tudni ennél jobban használni a lábát és a karját. Attila talán két nap múlva tér vissza. Reméli, javára vált a távollét. – Dumesnil mindennap közöttük volt, mint egy jótét lélek. Fél órán, háromnegyed órán át olvasta fel könyvét édesanyjának. Ő maga most majd lassabban kezdi újraolvasni. Köszöni áldott barátságát.

37.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Budapest, 1891. december 19.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 213–214.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910)
Említett mű(vek): Léon Tolstoï, *L'École de Yasnaïa Poliana,* première traduction française de B. Tseytline et E. Jaubert, préface par Émile Bergerat, Paris, Nouvelle librairie parisienne–A. Savine, 1888.
Incipit: *„Bien cher Monsieur et ami, je suis venue pour 4 jours à Pesth..."*
Tartalom: Négy napra Pestre jött iskolai ügyekben és karácsonyi vásárlás céljából, itt érte el 14-én kelt levele. Válaszul kifejti: Igaza van, az életnek olyannak kellene lennie, mint a hitvallás. De vannak pillanatok, amikor inkább a kétség uralkodik el rajtunk. Főleg akkor van ez így, amikor nem tudunk dolgozni, mivel semmi nem ad akkora hitet, mint mikor szívvel-lélekkel dolgozunk, mikor igyekszünk összekapcsolni a létezőt a

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 602 2021.01.19. 15:46:25

vágyainkkal, az ideálunkkal. Amikor elakadunk, mindennek az ellenkezőjét tesszük. Jelenleg neki, aki rendesen társas lény, kényszerítenie kell magát, hogy felkeresse a régi ismerősöket. Pálfalváról azonban jó hírei vannak: fivére pihentebben érkezett haza. – Igen, ismeri Tolsztoj jasznajai iskoláját, őrá is nagy hatást tett. Fivére közölni akarta néhány részletét egy budapesti újságban, de nem akarták lehozni cikkét. Nem csoda ebben a kaszárnyarendszerben! Magyarországon különösen jótékony hatású lehetne ez a könyv. Itt hivatalosan is elgépiesedünk. Csak kár, hogy ennek a zseninek olykor megbomlik az elméje, és kiszolgáltatja magát a támadásoknak.

38.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1891. december 29.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 215–216.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.), vízjeles levélpapíron[150]
Nyelv: francia
Említett nevek: Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, je suis revenue à Pálfalva le 23 au soir..."*
Tartalom: Szörnyű migrénje miatt csak 23-án este jött vissza Pálfalvára. Szerencsére hazaért karácsonyra, ami náluk a legnagyobb ünnep. Irén gyönyörű karácsonyfát készített a kis Félixnek. Egy pirosra festett, valódi kis lovasszánra állította fel, amely Félix számára készült. A gyertyákkal, édességekkel és ezernyi dísszel megrakott fát művészileg elrendezett prémek vették körül. A kis Félix csak azért kért az édességből, hogy szétoszthassa. A mohóságnak árnyéka sincs e gyermekben. Három-négy faluból eljöttek hozzájuk a parasztok tanítójukkal, hogy karácsonyi dalokat énekeljenek. Édesanyja örömmel hallgatta a kórusokat, derűs nyugalom szállta meg. Attila azonban mindig fáradt, elgyötört, alig van benne élet. – Most elölről kezdi könyvét – maradhat nála január végéig? Mindannyiuk jókívánságait küldi 1892-re, és kéri, hogy őrizze meg irántuk tanúsított kivételes barátságát.

[150] Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 603 2021.01.19. 15:46:25

39.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. január 1.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 217–220.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (4 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Félix (1888–1945); Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910); Miss Grace H.; Teleki Blanka (1806–1862); Teleki Blanka Kör
Említett mű(vek): Léon Tolstoï, *L'École de Yasnaïa Poliana,* trad. française de B. Tseytline et E. Jaubert, préface par Émile Bergerat, Paris, Nouvelle librairie parisienne – A. Savine, 1888.; Uő, *La Liberté dans l'école,* trad. française de B. Tseytline et E. Jaubert, Paris, A. Savine, 1888.; Uő, *Plaisirs vicieux,* trad. du russe par Halpérine-Kaminski, préface par Alexandre Dumas, Paris, G. Charpentier et E. Fasquelle, 1892. – De Gerando Antonina, *A női élet,* Kolozsvár, Ajtai Ny., 1892.; Uő, *Gróf Teleki Blanka élete,* Budapest, Légrády, 1892.
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, À vous ma première pensée ce matin en m'éveillant…"*
Tartalom: Szívből köszöni 26-i levelét, amely 31-én épp időben érkezett meg ahhoz, hogy jól fejeződjön be a boldogtalan 1891-es év. Irén jóvoltából ünnepeltek előző este: sógornője ízlésesen feldíszítette és kivilágította a szalont, és édesanyjának sok öröme telt abban, hogy mindenhová odagördíttette magát, s minden újdonságot alaposan szemügyre vett. Attila állapota viszont továbbra is aggasztó. Talán január vége felé Irénnel és a kis Félixszel kirándulnak Budapestre, hogy ismét felfrissüljön. – Attila magyar nyelvű cikket írt a jasznajai iskoláról. Ő maga is tartott előadást a könyvről. Ezek a gondolatok azonban jelenleg túlzott megütközést keltenek Magyarországon, ahol a központosítás és a szabályozás időszakát éljük. Azt hiszik, az állam majd mindent megold. Az oktatás teljesen szabad volt 1848 előtt, azután minden németté vált. 1867-ben új korszak köszöntött be, de 1871 óta sajnos egyre hivatalosabbak és szabályozottabbak vagyunk. „Mit szólna ehhez Miss Grace? És sehol egy önálló szellem, hogy felemelje szavát! Nálunk Tolsztojt kissé őrültnek tekintik, ezért nincs gondolatébresztő hatása […]." Szeretné tudni, hogy Dumesnil a *Szabadság az iskolában* c. Tolsztoj-műről is olyan jó véleménnyel van-e. Ő olvasott belőle részleteket, de egyáltalán nem ragadta meg. Szerinte Tolsztoj egyre fanatikusabb Krisztus-imádóvá válik, és közben elvész a zseni. A *Plaisirs vicieux* hidegen hagyja. Elkeserítőnek találja a mindenbe belekevert evangéliumot. – Nagyon szeretné megismerni a kiváló Miss Grace-t és lánytestvérét. Szerinte össze kellene fogniuk azoknak, akik hasonlóan gondolkodnak, akár határokon át is, mert a jelenlegi elszigeteltségben senki nem tesz semmit. Csodálja, hogy Miss Grace a kémiaóráin képes erkölcsileg nevelni, amikor neki nem sikerül elérnie az iskolájában, hogy ebben a szellemben oktassák a történelmet és az irodalmat. – Írt egy kis köny-

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 604 2021.01.19. 15:46:25

vet a régi tanítványai számára, akikkel négy évvel azelőtt egyesületet alakítottak.[151] A Teleki Blanka Kör tagjainak feladata eszméik terjesztése, és évente legalább egy, teljesen önzetlen cselekedet végrehajtása. Emellett a kör kapcsolatot teremt azok között, akik bizonyos ideig közösségben éltek; egyfajta szabadkőműveség. Számukra szeretné megírni nagynénje, Teleki Blanka életét. Mivel nem tartja magát alkalmasnak a feladatra, csak az eseményeket és a tetteket szeretné megörökíteni.

40.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. január 8.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 221–222.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.), vízjeles levélpapíron[152]
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Merci de votre petit mot du 3 Janvier."*
Tartalom: Csak azért ír, hogy a beleegyezését kérje ahhoz, hogy lemásolja könyve bizonyos helyeit, kizárólag édesanyja számára, az ő kérésére. Dumesnilnek köszönhetően most sokkal elszántabb. Kérésére érdeklődött arról, hogy meg lehet-e szerezni a *Revue Germanique*-ot.

41.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. január 25.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 226–228.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.), vízjeles levélpapíron[153]
Nyelv: francia

---

[151] A Teleki Blanka Kör 1890-ben megjelent első évkönyve alapján az egyesület De Gerando Antonina 1890. május 1-jén, Kolozsváron kelt felhívása nyomán alakult meg, lásd Őri, 2018, 348–349. *A női élet* előszavának keltezése: Pálfalva, 1891. november 28.
[152] Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.
[153] Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 605 2021.01.19. 15:46:25

Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Teleki Irén (1857–1937); Teleki Blanka (1864–1944); Teleki László Gyula (1866–1936); Wesselényi Ilona (1873–1946); De Gerando Félix (1888–1945); Miss Grace H.; Vállyi Nóra[154]
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: „*Cher Monsieur et ami, J'ai fini la* Préface*, l'*Introduction *et* le Refuge en Soi".
Tartalom: Befejezte az *Előszó*t, a *Bevezetés*t és a *Le Refuge en Soi* (Menedékre lelni önmagunkban) című fejezetet. Vissza akarta küldeni a kéziratot, de most Attila szeretné elolvasni. Majdnem az egészet lemásolta édesanyjának, kivéve, amit ő már korábban átírt magának, és fejből tud. Az egyedüli kritikája majdnem mindig a csodálat. Puha ceruzával a margón megjelölte azokat a részeket, amelyek különösen tetszettek neki. Az első kis ellenvetést az előszóban tette, ahol azt írja: egy hasonló kísérletnek személytelennek kell lennie. Szerinte kedvesebb a gondolat, ha valamiképpen megszemélyesül, ha szimpatikus a személy, akitől származik. A *Refuge en soi*-ban a következő mondat veszélyes lehet az önhitt emberek számára: „A szívünkhöz közelálló emberek véleményének ingadozása közepette az önmagunkban meglelt menedék felfedezteti velünk azt a barátot, aki egyáltalán nem változik." Az egyetlen általános kifogása, hogy szerinte túlzott a halhatatlanságról tett kijelentésének általános érvénye. Többé-kevésbé világos intuícióval rendelkezünk róla, ám ez nem elég erős ahhoz, hogy befolyásolja tetteinket. Az ember hihet a szívével, míg értelme bátran kivár. – Köszöni Miss Grace H. levelét. – Irén elkísérte öccsét és ifjú sógornőjét Blankához Majtisra.[155] Blanka lánya, Nóra és a kicsi édesek együtt. – 28-án lesznek náluk a választások.[156]

42.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. február 9.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 229–231.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.), vízjeles levélpapíron[157]
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Miss Grace H.; Stampfel Károly

[154] Teleki Blanka (1864–1944) és Vállyi Árpád (1860–1902) lánya.
[155] Ma Jánkmajtis, község Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében.
[156] Az 1892-es országyűlési választásokat január 28-a és február 6. között tartották meg. „Mi újság?", In: VU, 39. (1892) 6. sz. 104. A kormányzó Szabadelvű Párt 243, a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt 86, a Nemzeti Párt 61, a Függetlenségi és 48-as (Ugron) Párt 15 mandátumot szerzett a 413 fős parlamentben, amelybe 8 pártonkívüli is bejutott.
[157] Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 606 2021.01.19. 15:46:25

Említett mű(vek): De Gerando Antonina, *Franczia olvasókönyv felsőbb leányiskolák számára = Lectures françaises,* Pozsony, Stampfel Károly, 1891.; Uő, *A női élet,* Kolozsvár, Ajtai Ny., 1892. – Alfred Dumesnil: *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven,* Paris, Comon, 1850.; Uő, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Votre bonne lettre du 7 est arrivée comme de nouveau…"*
Tartalom: 7-én kelt kedves levele mint a gyógyító napsugár érkezett meg hozzájuk. A sár miatt napok óta nem tudnak kimenni. Magyarországon ebben az évben nagyon enyhe lefolyású az influenza, csak 5-6 napig tart, és – ha nincs már meglévő betegség – nem halálos kimenetelű, mint két éve. – Köszöni, hogy el akarja küldeni a „francia olvasókönyvet" Miss Grace-nek. Mivel a kiadó Pozsonyban lakik, inkább ő küld egy példányt Dumesnilnek azzal kéréssel, hogy továbbítsa neki. Örül, hogy ily módon kapcsolatba kerülhet e fennkölt lélekkel, akinek levelét – melyet Dumesniltől kapott meg átiratban – idézte egy magyar nyelvű cikkében. Nagyon sokat jelent számára ez a kapcsolat, mert ő egyelőre teljesen egyedül van a nevelési kérdésekről vallott nézeteivel. – A nőről írt kis könyvét nem tudja odaadni Dumesnilnek, mert az magyar nyelven íródott magyar közönségnek. Volt tanítványaiból most kis csoportot akar szervezni a legjobb francia könyvek lefordítására, ifjúsági irodalom gyanánt (a 16–20 éves korosztály számára). Cél, hogy a rajongó ifjak körében terjesszék a szép és nagy gondolatokat, megóvják lelküket az öregedéstől, és arra biztassák: maradjanak hűek ideáljaikhoz. Kölcsönadná-e neki ebből a célból *La foi nouvelle cherchée dans l'art* című régi művét, amelyet maga szeretne lefordítani? – Befejezte a „Réconfort dans la nature" (A vigasztaló természet) fejezet olvasását.

43.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. február 21.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 232–235.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (4 fol.)
Nyelv: francia
Említett nevek: Miss Grace H.; Valentine de Lamartine (1871–1894); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Eugène Noël (1816–1899); Élisée Reclus (1830–1905); Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910); Camille Dumesnil (1854–1940); Gruby Dávid (1810–1898); De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven,* Paris, Comon, 1850.; Uő, Művészi benyomások Rembrandttól Beethovenig, Kolozsvár, ford. De Gerando Antonina, Horatsik J., 1893. (Teleki Blanka Kör kiadványai) – De Gerando Antonina, *Franczia olvasókönyv felsőbb leányiskolák számára = Lectures françaises,* Pozsony, Stampfel Károly, 1891. – Léon Tolstoï, *La Liberté dans*

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 607 2021.01.19. 15:46:25

l'école, trad. française de B. Tseytline et E. Jaubert, Paris, A. Savine, 1888. – Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Je viens bien vite vous accuser réception de* la Foi nouvelle...*"*
Tartalom: Aznap reggel köszönettel megkapta a *Foi nouvelle*-t („[A művészetben keresett] új hit" című könyvet). Engedélyét kéri, hogy feltüntethesse nevét szerzőként. Jegyzetben majd megemlíti, hogy az eredeti névtelenül jelent meg. Szeretné megváltozatni a címet is, mert itt ezt az „új hitet" nem értenék meg. Mindenki megmarad hitében, mint a ruhájában, nincs csatározás ekörül. Mivel nincs napirenden a kérdés, az emberek nem érzik a változtatás szükségességét. Például amikor őt kinevezték igazgatónővé, és kijelentette, hogy szabadgondolkodó, először kicsit zavarba jöttek. Egyikük, egy protestáns püspök megértette, és becsmérelni kezdte. A többi hét, különböző egyház papja azonban elintézte annyival, hogy így legalább nem lesznek féltékenyek egymásra, hiszen ha semmilyen vallást nem követ, egyiket sem fogja előnyben részesíteni. Címnek valami ilyesmit szeretne: „A művészet, ahogy szebbé és boldogabbá teszi az életet". – Végtelenül köszöni, hogy lemásolta neki Miss Grace leveleit. Örömmel lépne kapcsolatba vele. – Elküldte [francia] olvasókönyvét Noël úrnak. Magyarországon nagy szükség volt az egyes osztályok igényeinek megfelelő kis szöveggyűjteményre. Jelenleg azonban csak a közoktatási minisztérium által jóváhagyott tankönyveket lehet használni. Jobb, ha nem tudja Dumesnil, miket kell fordíttatni a gyerekekkel. Az ő tanítványai heti négy nyelvórával már mindent értenek, és képesek rezümét írni az olvasmányaikból. Valamennyi tanítványának megvan az az érdekes tulajdonsága, hogy imádják a franciát, és utálják a németet. – Tolsztoj *La Liberté dans l'école* (Szabadság az iskolában) című könyvének recenziójára reagálva kifejti nézetét, miszerint a tudomány szeretete nem elég, az emberiséget, a fejlődést és a gyerekeket is szeretni kell. Ezt egy személyes példával is alá tudja támasztani. Iskolájában egy fiatal természetrajz-tanárnő imádja a tárgyát és jól tanít, de nagyon szigorú, és nem szereti eléggé a tanítványait. A gyerekek tisztelik, de utálják a természetrajzot. Franciára tanította, hogy egy kis fénysugarat csempésszen lelkébe, de nem sikerült kibontakoztatnia. – Migrén és gyomorgörcsök gyötrik vég nélkül. Camille-t kérte, hogy beszéljen Gruby doktorral. – Az „Expansion de l'Individu" (A személyiség kiterjesztése) című fejezetnél tart Dumesnil könyvében.

44.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. március 8.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 236–237
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 608 2021.01.19. 15:46:25

Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Victor Cherbuliez (1829–1899); Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910); Marcellin de Marbot (1782–1854)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven,* Paris, Comon, 1850.; Uő, Művészi benyomások Rembrandttól Beethovenig, Kolozsvár, ford. De Gerando Antonina, Horatsik J., 1893. (Teleki Blanka Kör kiadványai); Victor Cherbuliez, *L'art et la nature,* Paris, Hachette, 1892. – Léon Tolstoï, *La Liberté dans l'école,* trad. française de B. Tseytline et E. Jaubert, Paris, A. Savine, 1888.; Uő, *Les confessions*, 1879–1881, [?].
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Comme cela doit être exaspérant d'être forcé de faire ce qu'un éditeur..."*
Tartalom: Köszöni a javasolt címet. Már elkezdte a fordítást. Pontosan erre van szükségük. Emellett a budapesti Akadémia megbízta Cherbuliez *Art et Nature* (Művészet és természet) című művének lefordításával, ám ezt nem találja olyan jónak.[158] Kéri Dumesnilt, hogy adja majd neki kölcsön a *La Liberté dans l'école*-t (Szabadság az iskolában). Cserébe elküldi a *Confessions*-t (Vallomások), ami megmagyarázza Tolsztojt. Dühíti, hogy ez a ragyogó elme ennyire kifordul magából, tönkreteszi magát. Mivel elemzési szenvedélyét odáig fokozza, hogy az már pusztít. Érdekelné Dumesnil véleménye. – A *Lectures Scientifiques*-et meg fogja hozatni. Marbot-t olvassák, és élvezik.

45.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. március 24.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 238–239.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Félix (1888–1945); Gruby Dávid (1810–1898); Ernest Lavisse (1842–1922); Eugène Noël (1816–1899); Lev Nyikolajevics Tolsztoj (1828–1910)
Említett mű(vek): Léon Tolstoï, *La Liberté dans l'école,* trad. française de B. Tseytline et E. Jaubert, Paris, A. Savine, 1888.; Uő, *Les confessions,* 1879–1881, [?].
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Voici qu'enfin nous avons aussi le printemps à notre tour."*
Tartalom: Jobban van, mióta a kitűnő Gruby doktor előírásait követi. Csak ő segíthet rajta, mivel olyan jól ismeri. – Néhány napig Kolozsváron volt, és most dühös, mert távollétében egy csomó dolgot az akaratával szöges ellentétben csináltak az iskolában. Pedig egyelőre még ő az igazgató és a felelős. Felháborítja a poroszosítás: gépeket akar-

[158] Cherbuliez *Művészet és természet* című műve végül Geőcze Sarolta fordításában jelent meg (Bp., 1893).

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 609 2021.01.19. 15:46:25

nak csinálni a gyerekekből, névtelen számot. – 18-i leveléből látja, hogy Dumesnil nem kapta meg Attila válaszát. Annyi levél elvész! A Lavisse-cikk megérkezett, viszont egyetlen újság sem volt hajlandó leközölni Attila ezzel kapcsolatos írásait, attól való félelmükben, hogy elidegenítik Németországot. Magyarországon ugyanis főleg Oroszországtól félnek, amelynek seregeit a határainkhoz vezényelték az éhség ürügyén, és csak a németek nyújtotta védelemben bíznak. – Még egyszer köszöni Noël úr csodálatos írását.[159] A *La Liberté dans l'école*-t ne küldje el, mert meghozatta. A *Confessions*-t csak azért küldte el neki, hogy belenézhessen. Tolsztojnak igaza van abban, hogy a hit éltet, de szerinte ott téved, hogy az ember hitének nem kell abszurdnak lennie.

46.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. április 23.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 240–242.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Vállyi Árpád (1860–1902); Teleki Irén (1857–1937)
Incipit: *„Bien cher Monsieur et ami, Je ne savais rien du tout de cet accident…"*
Tartalom: Szomorúan hallottak Dumesnil Párizsban szerzett fejsérüléséről, és teljes felépülést kívánnak neki. Sokszor gondol rá, főleg, hogy nem azt az életet éli, amely kielégítené morális szükségleteit. Próbálja megőrizni a nyugalmát, miközben sok minden irritálja, sok szenvedést hordoz magában. Neki nem elég írnia, mindenekelőtt cselekednie kell. Márpedig ő az ötödik kerék, nem teheti azt a jót, amit szeretne. A cselekvés tüzében, amikor alkotni, jobbítani szeretne, illúziókban ringatja magát; nem érzékeli, ami még barbár és pallérozatlan egy születőben levő társadalomban, amelyben mindenki elsősorban a látszatra törekszik. A tétlenségben azonban hitét veszti. – Nem könnyű ápolni édesanyjukat, aki nem vesz tudomást koráról és a betegségéről, de talán éppen ez tartja életben. – Blanka férjét végre képviselővé választották.[160] Irén pompás ünnepséget rendezett számára lampionokkal, cigányzenével, transzparenssel stb.

---

[159] Valószínűleg Eugène Noël *Les loisirs du père Labêche. Plantes et bêtes* (Paris, Bécus, 1891.) című könyvéről vagy annak részletéről van szó, amely nagy sikert aratott. E munkájában a szerző – aki Dumesnilhez hasonlóan szenvedélyes botanikus volt – élvezetes, irodalmi stílusban mutatja be kertjének élővilágát.

[160] Nagykéri Vállyi Árpádot Pest megye keceli választókerületében választották országgyűlési képviselővé a Függetlenségi Párt színeiben. Megbízólevelét az 1892. április 21-i országgyűlési ülésen nyújtotta be. KN, 1892, II. kötet, 232.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 610 2021.01.19. 15:46:25

47.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Pálfalva, 1892. június 12.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 244–245.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); Tatár Mária (1836–1919); De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); Miss Grace H.; Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917)
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *Libre,* Paris, Lemerre, 1895. (Kézirat.)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Je viens de mettre à la poste votre précieux manuscrit."*
Tartalom: Postázta értékes kéziratát. El sem tudja képzelni, milyen jó hatással volt Attilára és őrá Dumesnil könyve, amely merész, szenvedélyes és tömör. Egy hittel írt könyv, amely felfrissíti a lelket, és rengeteg gondolatot ébreszt. Köszöni, hogy a legjobbkor olvashatták. Ez kizárólag az ő javukat szolgálta, mivel méltatlan maradt bírálatára, s csak a benyomásait jegyezte be Dumesnil kérésére. – Fivére aznap reggel elutazott Irénnel és Félixszel. Meglátogatják Teleki nagynénjét, majd Attila néhány hetet a hegyekben tervez tölteni (július 15-ig). Édesanyja jól van, csak alig él, amikor távol van tőle a fia. – Nagy levelezésben van Miss H.-val, aki elragadó.

48.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kolozsvár, 1892. november 20.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 246–248.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.), vízjeles levélpapíron[161]
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); De Gerando Félix (1888–1945); Irányi Dániel (1822–1892)[162]
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven,* Paris, Comon, 1850.; Uő, *Művészi benyomások Rembrandttól Beethovenig,* ford. De Gerando Antonina, Kolozsvár, Horatsik J., 1893. – De Gerando Antonina, *Gróf Teleki Blanka élete,* Budapest, Légrády, 1892.
Incipit: „*Cher Monsieur et ami, Merci mille et mille fois de votre bonne lettre !*"

---

[161] Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.
[162] Politikus, publicista. Az 1848–1849-es forradalom- és szabadságharcban való részvétele miatt Párizsba emigrált, ahol főként újságíróként működött. 1868-ban tért haza Magyarországra és folytatta politikai pályafutását. MÉL, I, 778.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 611 2021.01.19. 15:46:25

Tartalom: Most nem érzi magát olyan boldogtalannak. Édesanyja sokkal jobban van, és már nincs annyira egyedül. Amikor lefordította a *Foi nouvelle*-t, egy fiatal (26 éves), szegény, tehetséges írót kért meg, hogy nyelvileg lektorálja szövegét. Dumesnil és könyve egészen megnyerte eszméiknek, és barátjává tette.[163] Amint megjelenik a magyar *Foi nouvelle,* küldi Dumesnilnek az eredetivel együtt. Édesanyja számára is meglepetés lesz. – Dumesnil levelét elküldte Pálfalvára, hogy mindenki részesüljön a barátság e napsugarából. – Küldi két újabb munkáját, melyeket a nyáron csinált.[164] Sajnos csak magyarul, mert nem tud már elég jól franciául. Továbbra is van elég bosszúsága, de most, hogy van, akivel azonos nyelven beszél, minden könnyebb. Irányi úr halála mélyen megrendítette őket.[165] Hirtelen halt meg vérhasban, de a sok küzdelem már korábban kikezdte egészségét. Szép halál, amely munka közben lepte meg.

49.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kolozsvár, 1893. január 23.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 249–251.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül (3 f.), vízjeles levélpapíron[166]
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); Élisée Reclus (1830–1905); Louise Dumesnil, szül. Louise Reclus (1839–1917); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Camille Dumesnil (1854–1940); Teleki Blanka Kör
Említett mű(vek): Alfred Dumesnil, Művészi benyomások Rembrandttól Beethovenig, ford. De Gerando Antonina, Kolozsvár, Horatsik J., 1893.; Uő, *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven,* Paris, Comon, 1850.
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Quel hiver rigoureux nous avons !"*
Tartalom: Nagyon kemény telük van. Édesanyja mégis jól van, naponta tesz egy kört a kertben. Attila továbbra sincs jó bőrben, de nincs mit tenni. Neki magának is vannak komoly gondjai, mégis örül, hogy visszatérhetett iskolájába és a gyerekekhez. A nála lakók közül egy tizenegy éves, tündéri kislánynak tífusza volt, őt ápolta, ezért is nem írt hamarabb. – A *Foi nouvelle* nagy siker, az újságok részletes és lelkes hangú ismertetéseket közölnek róla. Kissé újszerű ez a műfaj Magyarországon, keveset foglalkoznak

[163] Az 1866 körül született író-tanár nem volt azonosítható – lehetőségként felmerül Kovács Dezső (1866–1935).
[164] Az egyik könyv biztosan a Teleki Blanka-életrajz, a másik talán a *Női élet,* amelynek utómunkálatai áthúzódhattak 1892 nyarára.
[165] Irányi Dániel, a De Gerando testvérek egykori házitanítója 1892. november 2-án hunyt el.
[166] A Franz Plentl Sohn papírfelszerelő- és kereskedőcég 1893–1918 közötti időszakban préselt, MARY MILL fantázianevű vízjele. Pelbárt, 2007/4, 151.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 612 2021.01.19. 15:46:25

mostanában művészettel, de ez a kis könyv propagandát csinál, és éppen ez volt a célja. Ez a Teleki Blanka Kör első kötete. Köszönettel küldi vissza az eredetit. – Élisée Reclus csalódást okozott neki. Nemrég írt neki, hogy híreket kapjon felőle, mire az volt a válasza, hogy a barátoknak nem szükséges tudniuk egymásról, az apró dolgok nem számítanak, mindenki a saját célja érdekében munkálkodik stb. Szerinte épp ellenkezőleg: olykor ki kell cserélnünk gondolatainkat. Állandóan változunk, és ha sokáig nem kommunikálunk egymással, megszűnik köztünk a harmónia, nem érezzük a barátság jótéteményeit, amelyet éppen az a melegség tesz áldottá, amelyet a léleknek kölcsönöz, és amely annyira segít élni, erősnek maradni. – Hamarosan Camille-nak és Jeanne-nak is ír.

50.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Kolozsvár, 1893. május 22.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 252–253.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül, gyászszegéllyel,[167] vízjeles levélpapíron[168] (2 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Ágostné Teleki Emma (1809–1893); De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); De Gerando Félix (1888–1945); Tatár Mária (1836–1919); Teleki Emma (1871–?)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Votre bonne lettre nous a fait vraiment beaucoup de bien…”*
Tartalom: Kedves levele nagyon jólesett fivérének és neki. Milyen jó Dumesnil, és mennyire szeretik! Egyedül maradt Kolozsváron. Fivérét feleségével és a kis Félixszel elvitték Kendilónára Teleki nagynénjéhez. Ott van még Emma, aki mindent megtesz, hogy felvidítsa nővérét és sógorát. – Türelmetlenül várja, hogy mehessen Franciaországba. Mégiscsak az ottani barátok értették meg inkább és tudták jobban szeretni édesanyját. Valami bensőségesre vágyik, egy gyerekre, de csak egyre. Vagy egy baráti lélekre. – A lelke mélyén még mindig aggódik fivéréért. Pedig neki ott van a kisfia! Bárcsak meg tudná őt vigasztalni, ahogyan Attila vigasztalta édesanyjukat, amikor elvesztette édesapjukat!

[167] De Gerando Ágostné Teleki Emma 1893. április 30-án hunyt el Pálfalván.
[168] Felirata: MARGARET MILL, IVORY PAPER, Vienna Manufacture.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 613 2021.01.19. 15:46:25

51.

Cím: De Gerando Antonina levele Alfred Dumesnilhez, Balatonfüred, 1893. szeptember 12.
Levélíró: De Gerando Antonina (1845–1914)
Címzett: Alfred Dumesnil (1821–1894)
Jelzet: BHVP, 8-Ms 1579, fol. 254–256.
Irattípus: autográf levél, boríték nélkül, gyászkeretes, vízjeles[169] levélpapíron (3 f.)
Nyelv: francia
Említett nevek: De Gerando Attila (1847–1897); Teleki Irén (1857–1937); Jeanne Dumesnil (1851–1940); Charles Darwin (1809–1882); William Morris (1834–1896); Élisée Reclus (1830–1905)
Incipit: *„Cher Monsieur et ami, Vous savez peut-être déjà que nous n'avons pu ouvrir les écoles…"*
Tartalom: A kolerajárvány miatt zárva maradtak az iskolák szeptember 1-jén Magyarországon. Kolozsváron is fenyegető volt a helyzet, mert igen rosszak a higiéniai viszonyok: a 38.000 fős városban nincs csatornázás. Mivel a betegség csak a legszegényebbeket vitte el, egyletet alakítottak népkonyha üzemeltetése céljából, és naponta 80–100 embert láttak el ingyen tápláló ételekkel. – Attila kívánsága volt, hogy töltsenek el együtt egy kis időt a Balatonon. Meg akarta őt óvni a fertőzéstől, ő viszont arra gondolt, hogy Attilának környezet- és levegőváltozásra van szüksége annyi megpróbáltatás után, és minthogy a felesége még nem tudta elkísérni, körülbelül tíz napra elutazott vele az üdülőhelyre. – Vascœuili beszélgetésük nyomán előfizetett a *Société nouvelle*-re.[170] A „Fatalité" (Végzet) című cikk nagyon tetszett neki, de a többi cikket is szeretné beszerezni, melyekről Dumesnil beszélt neki személyes találkozásukkor, így a Darwin elméletét vitató cikksorozatot, Morris úr cikkeit, irodalmi kritikákat. Kéri, hogy adja meg adataikat. – A vascœuiliek egészségi állapota felől és látogatóikról (Jeanne és Charles, Élysée úr) érdeklődik.
Megjegyzés: A keltezésben feltüntetett cím: „Balaton Füred, villa Ecsy, Hongrie".[171]

---

[169] Felirata: MARY MILL, IVORY PAPER.
[170] A *La Société nouvelle. Revue internationale. Sociologie, arts, sciences, lettres* 1884 és 1896 között jelent meg Brüszelben és Párizsban. A lap főszerkesztője ebben az időben Gustave Kahn volt, aki cikkeket is írt a lapba. Neves szerzői közé tartoztak még az említett William Morris (1834–1896) brit költő, író, grafikus, festő, szocialista gondolkodó, a szecesszió egyik vezéralakja; Émile Verhaeren, Georges Servières, Élisée és Élie Reclus.
[171] A nyaralót Balatonfüred híres fürdőigazgatója, Écsy László (1807–1895) építtette 1868-ban. Az épület ma is áll a Honvéd utca 3. szám alatt, a Jókai Mór Emlékház szomszédságában. http://www.helyismeret.hu/index.php?title=%C3%89csy_L%C3%A1szl%C3%B3_nyaral%C3%B3ja (Utolsó letöltés: 2020. szeptember 15.).

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 614 2021.01.19. 15:46:25

Név- és címmutató[172]

Adam, Juliette 17
Baudoüin, Albert 15, 16
Baudoüin, Paul 16
Cherbuliez, Victor
L'art et la nature 44
Coignet, Clarisse 6
Coignet, Lucy 7
Crétin, Monsieur 4
Darwin, Charles 51
De Gerando Ágostné Teleki Emma 4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 13, 14, 16, 18, 20, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50
De Gerando Antonina
A női élet 39, 42
Gróf Teleki Blanka élete 39, 48
Franczia olvasókönyv felsőbb leányiskolák számára (Lectures françaises) 42, 43
Dumesnil, *Művészi benyomások Rembrandttól Beethovenig,* ford. De Gerando Antonina 43, 44, 48, 49
De Gerando Attila 1, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11, 13, 14, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 25, 26, 28, 30, 31, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 41, 43, 44, 45, 47, 48, 49, 50, 51
De Gerando Félix 26, 28, 29, 30, 32, 33, 36, 38, 39, 41, 45, 47, 48, 49, 50
Dumesnil, Alfred 13
La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven 18, 42, 43, 44, 48, 49
Művészi benyomások Rembrandttól Beethovenig, ford. De Gerando Antonina 43, 44, 48, 49
L'Individu 18, 19
Libre 29, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 43, 47
Dumesnil, Camille 1, 4, 6, 9, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 24, 27, 28, 30, 43, 49
Dumesnil, Étienne 1, 7, 34
Dumesnil, Jeanne 1, 4, 5, 6, 9, 14, 15, 16, 20, 25, 27, 49, 51
Dumesnil, Louise
lásd Reclus, Louise
Gérando, Anette de 3
Gladstone, William 24
Gruby Dávid 9, 43, 45
H., Grace 39, 41, 42, 43, 47
Horváth Bertalan 9, 26
Irányi Dániel 48
Jókai Mór 13, 14
A kőszívű ember fiai / Les fils de l'homme au cœur de pierre 12, 13, 14
Kropotkin, Pjotr Alekszejevics
Paroles d'un révolté 22, 23, 24
Lamber, Juliette
lásd Adam, Juliette
Lamartine, Alphonse de 3
Lamartine, Valentine de 43
Lavisse, Ernest 45
Marbot, Marcellin de 44
Morin, Frédéric 11
Morris, William 51
Noël, Eugène 15, 21, 43, 45
Quinet, Hermione
Le vrai dans l'éducation 30
Rabbe, Félix
Œuvres poétiques complètes de Shelley, trad. Félix Rabbe 28
Reclus, Élie 13
Reclus, Élysée 10, 22, 27, 30, 43, 49, 51

[172] A számok a levelek sorszámára utalnak.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 615 2021.01.19. 15:46:25

Reclus, Louise 3, 4, 6, 10, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 22, 24, 25, 26, 27, 30, 31, 32, 33, 42, 43, 47, 49
Reclus, Paul 5, 13
Rogeard, Louis Auguste 12, 13, 14
Shelley, Percy Bysshe
Œuvres poétiques complètes de Shelley, trad. par Félix Rabbe 28
Stampfel Károly 42
Talandier, Alfred 17
Tatár Mária 11, 28, 47, 50
Teleki Blanka (1806–1862) 12, 39
Teleki Blanka (1864–1944) 9, 18, 19, 41
Teleki Blanka Kör 39, 49
Teleki Emma (1809–1893)
lásd De Gerando Ágostné Teleki Emma
Teleki Emma (1871–?) 9, 18, 19, 50
Teleki Irén 9, 10, 18, 19, 25, 26, 28, 29, 30, 32, 33, 36, 38, 39, 41, 46, 47, 49, 50, 51
Teleki Izabella 9, 11, 18, 19, 24
Teleki László Gyula 9, 19, 33, 34, 41
Teleki Miksa 9
Templier, Émile 13, 14
Tolsztoj, Lev Nyikolajevics 37, 44, 45
L'École de Yasnaïa Poliana, trad. B. Tseytline, E. Jaubert 37, 39
La Liberté dans l'école, trad. B. Tseytline, E. Jaubert 39, 43, 44, 45
Plaisirs vicieux, trad. Halpérine-Kaminski 39
Les confessions 44, 45
Vállyi Árpád 46
Vállyi Nóra 41
Wesselényi Ilona 41

Rövidítések és irodalomjegyzék

BHVP — Bibliothèque historique de la Ville de Paris

8-Ms 1579 — Correspondance famille de Gérando. II. Les enfants Attila et Antonine
Ms 1525 — Alfred Dumesnil: Manuscrit de *Libre*

KN — Képviselőházi napló 1892, II. köt.

MNL OL — Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

OSZK — Országos Széchényi Könyvtár

Sajtóforrások

Le Rappel
Magyarország és a Nagyvilág (MN)
Vasárnapi Ujság (VU)
Fővárosi Lapok (FL)

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 616 2021.01.19. 15:46:25

*

Bajomi Lázár
1980 — Bajomi Lázár Endre: *Arpadine. Kalandozások a magyar–francia kapcsolatok múltjában,* Budapest, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1980.

Balafrei
1995 — Hédia Balafrei: *À l'ombre des grands romantiques. Alfred Dumesnil (1821–1894),* In: *Dialogues autour de Vascœuil. Dumesnil et Michelet,* textes réunis par Paul Viallaneix et publiés par Simone Bernard-Griffiths. Paris, Nizet, 1995, 9–26. (Cahiers romantiques, 1.)

Bereczki
1984 — Bereczki Sándor: *De Gerando Antonina pedagógiai tevékenysége,* In: *Magyar Pedagógia,* 84. (1984) 2. sz. 160–176.

De Gerando
1880 — De Gerando Antonina: *A munka történetének rövid vázlata,* Budapest, Légrády, 1880.

De Gerando
1885/3 — De Gerando Antonina: *Az olasz felső leányiskolákról,* In: *Nemzeti Nőnevelés,* 6. (1885) 3. sz. 169–172.

De Gerando
1885/11 — De Gerando Antonina: *A franczia felsőbb leányiskolákról,* In: *Nemzeti Nőnevelés,* 6. (1885) 11. sz. 256–266.

De Gerando
1890 — De Gerando Antonina: *A legújabb nevelési reformok Francziaországban,* In: *Az Erdélyi Múzeum-Egylet Bölcselet-, Nyelv- és Történettudományi Szakosztályának Kiadványai,* 7. (1890) 2. sz. 111–115.

De Gerando
1892 — De Gerando Antonina: *A női élet,* Kolozsvár, Ajtai Ny., 1892.

De Gerando
2018 — De Gerando Antonina: *Nőtan, avagy amit egy leánynak tudni kell,* vál., bevez., jegyz. Gaal György, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2018.

Dumesnil
1850 — Alfred Dumesnil: *La foi nouvelle cherchée dans l'art, de Rembrandt à Beethoven,* Paris, Comon, 1850.

Dumesnil
1895 — Alfred Dumesnil: *Libre,* Paris, Lemerre, 1895.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 617 2021.01.19. 15:46:26

Exposition
1986–1987 *Hongrois et Francais. Une famille franco-hongroise les Teleki-de Gérando. [Exposition au] Musée Jean-Jacques Rousseau, 9 novembre 1986–31 janvier 1987,* org. Musée Jean-Jacques Rousseau, Montmorency, Musée Jean-Jacques Rousseau, 1987.

Gaal
2016/5 Gaal György: *De Gerando Antonina, a leánynevelő és intézete,* In: *Református Szemle,* 109. (2016) 5. sz. 542–580.

Gaal
2016/10–11 Gaal György, *A leánynevelés erdélyi úttörője, De Gerando Antonina,* 1–2., In: *Művelődés,* 69. (2016), 10. sz. 15–18., ill. *Művelődés,* 69. (2016) 11. sz. 17–21.

Gautier
1873 Théophile Gautier: *Fracasse kapitány,* Budapest, 1873.

Hornyák
2009 Hornyák Mária: *De Gérando Ágostné Teleki Emma (1809–1893),* Martonvásár, Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány, 2009. (Őrláng füzetek, 12.)

Hornyák
2012 Hornyák Mária: *Brunszvik Teréz „szellemi" gyermeke: Teleki Blanka (1806–1862),* Martonvásár, Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány – Teleki Blanka Hölgyklub, 2012. (Őrláng füzetek)

Jókai
1880 Maurice Jokai: *Les fils de l'homme au cœur de pierre,* trad. Antonine de Gérando-Teleki, Paris, O. Ollendorf, 1880.

Kéri
1996 Kéri Katalin: *A modern nevelés útjain – De Gerando Antonina. Főhajtás De Gerando Antonina előtt,* In: *Embernevelés,* 1996, 2. sz. 11–18.

Kéri
2008 Kéri, Katalin: *Antonina de Gerando,* In: *Femmes pédagogues. De l'Antiquité au XIXe siècle,* dir. Jean Houssaye, Paris, Éditions Fabert, 2008, 585–610.

Kéri
2019 Kéri Katalin: *De Gerando Antonina pedagógiája,* In: *Katedra,* 27. (2019) 1. sz. 7–10.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 618 2021.01.19. 15:46:26

Kropotkin
1885 Pierre Kropotkine: *Paroles d'un révolté,* ouvrage publié, annoté et accompagné d'une préface par Élisée Reclus, Paris, C. Marpon et E. Flammarion, 1885.

Márton
2013 Márton Hajnalka: *A történet kezdete: De Gerando Antonina életútjának töredékei,* In: *Magiszter,* (2013) nyár, 113–120.

Mél *Magyar életrajzi lexikon,* főszerk. Kenyeres Ágnes, I–IV., Budapest, Akadémiai K., 1967–1994.

Mikonya
2009 Mikonya György: *Rend a rendetlenségben avagy A szabadság útvesztői. Anarchisták és a nevelés,* Budapest, ELTE Eötvös K., 2009.

Maitron *[Dictionnaire des anarchistes],* par Jean Maitron, Constance Bantman, online változat (2014. április 24.), utolsó módosítás 2019. január 26-án. https://maitron.fr/.

Nagy
1916 Nagy László: *Az Új Iskola céljai, pedagógiai és didaktikai alapelvei, tantervének megokolása,* In: *A Gyermek,* 10. (1916) 22–31.

Őri
2018 Őri Tamás: *A kolozsvári Teleki Blanka Kör első tíz évének (1890–1900) története a könyvészetileg ismeretlen évkönyvek alapján,* In: *Magyar Könyvszemle,* 134. (2018) 3. sz. 348–359.

Papiers Dumesnil Az Alfred Dumesnil fond jegyzéke és leírása a *Portail des bibliothèques municipales spécialisées* portálon elérhető online katalógusban. https://bibliotheques-specialisees.paris.fr/ark:/73873/FRCGMSUP-751045102-FG01/BHP-FG0102277.

Pelbárt
2007/4 Pelbárt Jenő: *Préselt vízjelek.* 3. rész. *Préselt feliratvízjelek,* In: *Papíripar,* 51. (2007) 4. sz. 147–151.

Pelbárt
2007/6 Pelbárt Jenő: *Préselt vízjelek.* 5. rész. *Figurális préselt vízjelek,* In: *Papíripar,* 51. (2007) 6. sz. 233–238.

Quinet
1891 Hermione Quinet: *Le vrai dans l'éducation,* Paris, C. Lévy, 1891.

Sand
1887 George Sand: *A hóember,* Budapest, Légrády, 1887.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 619 2021.01.19. 15:46:26

Schneller
1942 Schneller Edith: *De Gerando Antonina nevelési eszménye,* In: *Nevelésügyi Szemle,* 6. (1942) 1–2. sz. 18–22.

Sebestyénné Stetina
1915 Sebestyénné Stetina Ilona: *De Gerando Antonina (1845–1914),* In: *Magyar Paedagogia,* 24. (1915) 8. sz. 465–476.

Zalotay
1998 Zalotay Erzsébet: *Párizs vagy Kolozsvár: De Gerando Antonina (1845–1914),* In: *Erdélyi Tükör,* 10. (1998) 1. sz. 19–24.

LYMBUS_2020_KÖNYV.indb 620 2021.01.19. 15:46:26